

drs. Coby van der Neut

TOPkl▲ssers

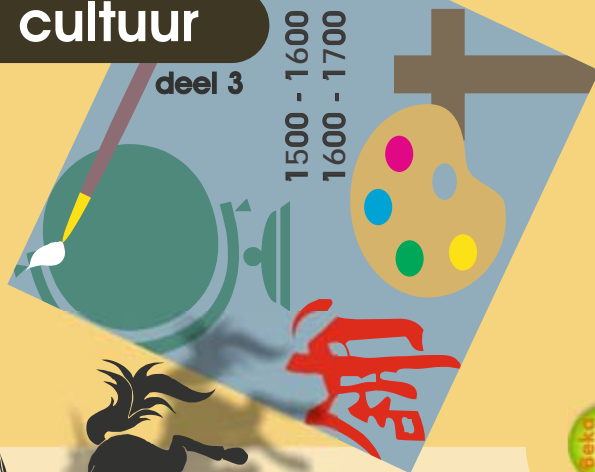
Antwoordenboek

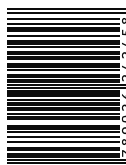
cultuur

deel 3

1500 - 1600
1600 - 1700

ISBN 978 90 262 4245 8

9 789026 242458

TOPkl▲ssers

cultuur

deel 3

1500 - 1600
1600 - 1700

Antwoordenboek

Auteur

drs. Coby van der Neut

Bekadidact

Inleiding voor de leerkracht

Topklassers Cultuur wil zelfstandige leerlingen, voor wie de basisleerstof niet meer uitdagend genoeg is, een uitbreiding en een alternatief aanreiken.

Topklassers Cultuur biedt interessante, verdiepende en uitdagende onderwerpen met vragen, waarvan de antwoorden in de bibliotheek of op internet opgezocht moeten worden. De items zijn zo samengesteld, dat veel cultuurgebieden gecombineerd worden.

Elk onderwerp begint met een inleidend leesstukje.

De leerling kan daarna aan de hand van gerichte startvragen en aanwijzingen zijn weg zoeken in de wereld van kunst, geschiedenis, religie en maatschappij/maatschappelijke stromingen.

Het is de bedoeling dat de geïnteresseerde leerling de items in het werkboek zelfstandig (individueel of met anderen) gaat verwerken. De zoektocht naar de juiste antwoorden kan heel gevarieerd worden opgezet en uitgewerkt. Het is daarom belangrijk dat de leerling heel nauwkeurig een logboek bijhoudt. Zo wordt voorkomen dat hetzelfde werk meerdere keren wordt gedaan.

Niet het 'stampen van feiten' is het hoofddoel, maar het leren om zelf te oordelen en zich een beeld te vormen van de opgezochte feiten en meningen.

Afhankelijk van het gekozen onderwerp kan het eindresultaat als schriftelijk werkstuk, als creatieve opdracht, of als geheugensteun voor een spreekbeurt worden opgezet.

Vormgeving en lay-out

Kre-add/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

Eerste druk, eerste oplage 2008

© 2008 Uitgeverij Bekadidact, Baarn

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 262 4245 8

Topklassers Cultuur heeft in dit derde deel van de serie twee tijdvakken gecombineerd:

1. Tijd van ontdekkers en hervormers (1500 - 1600)
2. Tijd van regenten en vorsten (1600 - 1700).

De geselecteerde onderwerpen voor dit eerste werkboekje zijn in het onderstaande schema gerangschikt naar kennisgebied en tijdperk.

Kennisgebied	1500 - 1600	1600 - 1700
Religie	3. Hugenoten 6. Martelaren van Gorcum 15. Mariaverschijningen	8. Bijbeltaal 10. Jezuïeten
Kunst	2. Firma Brueghel 5. Dürer	9. Winterkoning 13. Artemesia Gentileschi 17. Schilderen met een boodschap
Geschiedenis	4. De Nassaus 7. Volkslied 11. Cartografie	4. Wetenschappelijk onderzoek 19. Deshima 21. Tulpenmanie
Maatschappij/ maatschappelijke stromingen	1. Wonderlijke wezens 12. Op zee 20. Kinderportret	16. Lachen 18. Utrechtenaar 22. Kopje thee met appeltaart

Het visboek is door visserszoon Adriaen Coenensz (1514-1587) getekend. Hij maakte tekeningen van allerlei wonderlijke zeedieren. Het boek bestaat uit 800 pagina's vol prachtige beschrijvingen en tekeningen. Op de pagina's 381-387 laat hij een zeemeermin en een zeemeerman vanuit zee tussen de rotsen opduiken.

Het zoölogische standaardwerk van Conrad Gessner (1516-1565), met daarin de beschrijving van alle kennis die men toen had over het dierenrijk, heet *Historia Animalium*.

In mei 1515 voer een Portugees schip, afkomstig uit Indië, de Taag op. Aan boord was een levende neushoorn. Het dier was door sultan Muzafar II, de vorst van Gujarat, aangeboden aan gouverneur Albuquerque van Portugees Indië, die het als een geschenk voor koning Manuel I (regeerde van 1495-1521) naar Portugal verscheept had. Daar veroorzaakte de neushoorn een sensatie. Het nieuws verspreidde zich snel. Nog in hetzelfde jaar maakte Albrecht Dürer in Neurenberg, op basis van een schets die hem uit Lissabon was toegezonden, een pentekening in bruine inkt van de *rhinoceros*, die hij vervolgens ten grondslag legde aan zijn beroemde neushoornhoutsnede. Hij portretteerde het dier zoals hij meende dat het eruitzag: het plumpe lijf beschermd door een soort harnas van geribde pantserplaten en met een klein tweede hoorntje op de schoft; fictieve elementen die tot ver in de twintigste eeuw tot het traditionele signalement van de neushoorn zouden blijven behoren. Een bijschrift vermeldt dat de rinoceros geheel met grote pantserplaten is bedekt en dat het dier zijn hoorn aan een rots pleegt te wettten alvorens zijn doodsvijand, de olifant, te lijf te gaan. Met de neushoorn is het slecht afgelopen. De koning wilde het dier cadeau doen aan paus Leo X. Per schip werd de rinoceros naar Italië vervoerd. Maar in een zware storm verging het schip met de rinoceros. Sommige kroniekschrijvers beweren dat de aangespoelde rinoceros in opgezette vorm aan de paus werd aangeboden. Volgens andere bronnen ontving Leo X alleen een portret van het dier. De Europese tournee van de Portugese neushoorn was kort, maar lang genoeg om ieder die nog zou menen dat de termen *rhinoceros* en *monoceros* (zoals de eenhoorn in de middeleeuwse bronnen vaak genoemd wordt) op hetzelfde dier betrekking zouden kunnen hebben, er voor eens en altijd van te overtuigen dat de neushoorn en de eenhoorn zeer verschillende dieren waren.

Op de tafel van middeleeuwse vorsten en andere voorname lieden die reden hadden om voor vergiftiging te vrezen, ontbrak nooit een flacon met eenhoornpoeder of een stukje van de hoorn, gevat in een met edelstenen versierde houder. Met behulp hiervan beproefde men alle spijzen en dranken op aanwezigheid van vergif. In het laatmiddeleeuwse Frankrijk heette dit ritueel *l'espreuve de lincorne*, de eenhoornproef. De gifwerende en gifdetecterende potentie die in de hoorn van een eenhoorn was geconcentreerd, is sinds de oudheid een constant element in de geschiedenis van de farmacie en de voeding. De traditionele naam van een apotheek, *In de Eenhoorn*, in Duitsland *Im Einhorn*, herinnert aan de medicinale werking, die aan eenhoornpoeder werd toegeschreven. Ook herbergen werden graag naar de eenhoorn genoemd, wellicht om aan te geven dat het eten daar te vertrouwen was.

De vis die door de Engelse ontdekkingsreiziger Martin Frobisher in 1577 werd ontdekt en beschreven was een narwal. Het is een tandwalvis, familie van de witte dolfijnen. De narwal valt op door zijn kleur, zeer licht met veel donkere vlekken, en door de stootand, die alleen bij de mannetjes voorkomt. Bij mannetjes en vrouwtjes komen in de bovenkaak twee tanden voor, die echter bij de wijfjes in het tandvlees verborgen blijven, terwijl bij het mannetje de linkertand uitgroeit tot een maximale lengte van 2,75 m. De lengte van het dier (zonder tand) kan tot 5,50 m bedragen. Het verspreidingsgebied is het gehele zeegebied om de Noordpool. De narwal kan zeer diep duiken en wel een halfuur onder water blijven; zijn voedsel haalt hij vooral van de bodem. In het poolgebied wordt op de narwal gejaagd om zijn vet, zijn huid en om de ivoren stootand, waarvan de bevolking allerhande voorwerpen maakt. Welke functie die tand heeft, is nog niet ontdekt. Hij wordt noch voor voedselopname, noch voor verdediging gebruikt.

De eenhoorn-hoorn maakte deel uit van kerkelijke schatkamers zoals die van de San Marco-kathedraal in Venetië en van de Saint-Denis-basiliek in Parijs. Heel beroemd was de hoorn van Sinte-Marie die in de Utrechtse Mariakerk werd bewaard.

In Kopenhagen zit de zeemeermin uit het beroemde sprookje *De kleine zeemeermin* van Andersen op een rotsblok in de haven. Het beeld is door de kunstenaar Edvard Eriksen gemaakt.

De Amsterdamse burgemeester en bewindhebber van de Verenigde Oostindische Compagnie, Nicolaes Witsen, bezat rond 1700 een wereldvermaard kabinet. In discussies over (fabel)dieren voerde hij regelmatig objecten uit zijn eigen collectie en andere verzamelingen aan

als bewijsstukken. Zo twijfelde hij niet aan het bestaan van meerminnen en meer mannen: "*Dat er monsters sijn gelijkende naar menschen aan de bovenlijven gelove ik waerheyt te sijn*". In het kabinet van zijn overleden broer had hij met eigen ogen een hand van een meerman aanschouwd. Maar het verhaal dat de paradijsvogel geen poten had en daarom zijn hele leven in de lucht moest blijven, was volgens hem een fabeltje. Het bewijs hiervan was in zijn eigen collectie te bewonderen: hij bezat verschillende exemplaren mét poten. En ook over de hoorn van de eenhoorn had hij relevante dingen te melden. De eenhoorn-hoorn was ongetwijfeld het bekendste en meest voorkomende overblijfsel van een fabeldier.

2 Firma Brueghel

Het boek dat Karel van Mander in 1604 schreef, heette *Het Schilderboeck*. Hij gaf beroepsgerichte aanwijzingen over techniek en stijl. Hij schreef dit boek voor collega-schilders. Schilders moesten in die tijd hun eigen verf maken en hij besprak hoe je goede verf kon maken en hoe je iets het mooist kon schilderen. Hij vertelde ook verhalen over de schilders die hij kende en verhalen over eigentijdse en vroegere schilders. Ook verwerkte hij verhalen over mythologische figuren in zijn voorbeelden.

Er waren nog maar weinig mensen die konden lezen in de zestiende eeuw. *De Andachtsbilder* lieten een verhaal of een scène uit dit verhaal zien. *Andachtsbilder* waren bedoeld om naar te kijken en je aandacht vast te houden tijdens het gebed of tijdens een overdenking.

De schildersleerling uit het atelier van Pieter Coecke van Aelst was Pieter Brueghel (ca.1525/30-1569). Hij trouwde in 1563.

Hiëronymus Bosch (ca. 1450-1516) heeft heel veel bizarre droomachtige schilderijen gemaakt. Hij schilderde veel religieuze voorstellingen. Zijn werk *De Verloren Zoon* hangt in het Rotterdamse museum Boijmans van Beuningen. Het is een afbeelding van een Bijbelverhaal dat je kunt vinden in Lucas 15: een rijke jongen eist zijn deel van de erfenis op en heeft die er al tijdens zijn vaders leven doorgejaagd. Als hij na jaren berooid terugkeert naar het huis van zijn vader, wacht deze hem toch liefdevol op.

Pieter Brueghel de Oudere is ook bekend onder zijn bijnaam Pieter den Drol of Peer de Drol. Omdat hij heel veel schilderijen van het landleven maakte, wordt hij ook wel Boerenbrueghel genoemd.

Het schilderij *De Oogst* uit 1565 verbeeldt de maand augustus. Dat is onder andere te zien aan de rijpheid van het koren, de warme zon, de kleuren geel en bruin van de nazomer.

Tussen de schilderijen van de *Volkstelling te Bethlehem* die in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België in Brussel hangen zit wel 44 jaar: Het eerste schilderij heeft een signatuur en jaartal onderaan rechts: BRVEGHEL / 1566. Het tweede heeft het jaartal en de signatuur op de ton in het midden: 1610. / P. BRVEGHEL. Dit is een kopie naar Pieter I Brueghel.

3 Hugenoten

De boekdrukkunst werd rond 1450 door de Duitser Gutenberg uitgevonden. Heel vaak wordt ook de naam van de Nederlandse Laurens Janszoon Coster genoemd als uitvinder.

Boeken werden overgeschreven door monniken. Gewoon letter voor letter. Het duurde dan ook lang voordat bijvoorbeeld een bijbel was overgeschreven. Rond het jaar 1000 werden er ook boeken gedrukt in blokdruk. Een hele pagina tegelijk was in hout uitgesneden en werd afgedrukt. De uitvinding van het drukken van losse letters bespoedigde het drukproces.

Calvijn stichtte in 1559 in het Zwitserse Genève een universiteit voor predikanten. Hij krijgt hierdoor veel invloed, want uit heel Europa kwamen predikers bij hem om zijn visie op de Bijbel te leren.

De Bartholomeusnacht is de nacht van 23 op 24 september waarin een massale moordpartij plaatsvond op hugenoten in Frankrijk. Dit was het begin van een vervolging van hugenoten waarbij uiteindelijk meer dan 30.000 mensen werden gedood.

De hugenoot koning Hendrik IV was enkele dagen daarvoor met de katholieke Margaretha getrouwd. De hugenoten hoopten dat de godsdienstvrijheid nu in de wet zou worden opgenomen. Massaal waren zij naar de bruiloft in Parijs gegaan en daarna blijven hangen in de stad, die overwegend katholiek was. De invloedrijke admiraal De Coligny, de leider van de hugenoten, had een grote rol gehad in de poging tot toenadering tussen hugenoten en katholieken, maar hij werd als een van de eersten vermoord. Hij had voorgesteld om Willem van Oranje te steunen in zijn plan om een oorlog tegen Spanje te beginnen. De moeder van de bruid, Catharina de Medici, was familie van paus Leo X.

Zij zorgde ervoor dat haar nieuwe schoonzoon Hendrik zich weer tot het katholicisme bekeerde.

Binnen een klein aantal jaren verhuisden ruim 400.000 hugenoten naar Duitsland, met name naar Pruisen en ook naar ons land kwamen heel veel vluchtelingen.

“Catholijken liepen ‘r met getyen en paternosters en met al ‘t geen ‘t welk beletten konde, dat men hen niet voor vluchtelingen soude nemen.” In zeventiende-eeuws Nederlands staat hier dat de hugenoten zich vermomden als katholieken met een gebedsboek, zodat men maar niet zou denken dat het hugenoten/protestanten waren. Met de tekst wordt bedoeld dat de hugenoten er alles aan deden om niet op te vallen en zich zelfs als de ‘vijand’ vermomden.

Hagepreken of hagenpreken waren predikingen in het open veld die vooral in de eerste tijd van de protestantenvolging werden gehouden. In ons land werden veel hagenpreken gehouden.

De Waalse of Franse Kerk in Delft is de oorspronkelijke kapel van het Sint Agathaklooster. De kapel werd in 1572 door prins Willem van Oranje in gebruik genomen als hofkapel. Willem van Oranje was Franstalig opgevoed. In 1585 werd de kapel een Waalse kerk en dat is het tot op de dag van vandaag.

Een *orlogeur* of *horloger* is een uurwerkmaker. Uurwerken of klokken maken was precisiewerk. In de vijftiende eeuw werden er twee belangrijke uitvindingen gedaan, waardoor men heel precies de tijd kon meten. Raderen en gewichten zorgden ervoor dat de tijd tamelijk nauwkeurig kon worden afgelezen op een wijzerplaat. De hugenoten brachten deze kennis mee naar ons land. Daarvoor keek men voornamelijk naar de stand van de zon en gebruikte men een zonnwijzer om de tijd te berekenen. In de zestiende eeuw zorgde de theorie van Galilei over de slingerbeweging ervoor dat er uurwerken met slingers ontstonden. Christiaan Huygens heeft in 1656 als eerste een uurwerk met een slinger als gangregelaar geconstrueerd.

4 Nassaus

Stadhouder Willem Lodewijk van Nassau (1560-1621) was erg geliefd. Hij kreeg de bijnaam *Us Heit* dat betekent *onze vader*. Hij zorgde goed voor ‘zijn’ mensen.

De oma van Willem Lodewijk heette Juliana van Stolberg (1506-1580).

Anna was de dochter van Willem van Nassau. De oma van Anna heette Juliana van Stolberg (1506-1580).

Willem Lodewijk moest Willem van Oranje-Nassau oom noemen.

Anna moest vader zeggen tegen Willem van Oranje-Nassau.

Willem van Oranje werd *De Zwijger* genoemd. Hij wordt ook *De Vader des Vaderlands* genoemd. Dat was een eretitel.

Willem van Oranje-Nassau trouwde op achttienjarige leeftijd met Anna van Egmond van Buren (1533-1558). Zij was schatrijk en gravin van Buren. Toen ze vijftig jaar was, is ze gestorven. Willem en Anna hadden drie kinderen.

Nadat Anna van Egmond, gravin van Buren, gestorven was, trouwde Willem met Anna van Saksen. Het huwelijk met deze Anna liep niet goed af, want zij had stiekem een andere vriend: de vader van de wereldberoemde schilder Rubens.

Toen trouwde Willem voor de derde keer, met Charlotte de Bourbon (1575-1582). Na haar dood trouwde hij voor de vierde keer, met de dochter van een belangrijke Franse hugenoot, Louise de Coligny (1555-1620). De zoon uit dit laatste huwelijk zou de opvolger van de familiedynastie worden: prins Frederik Hendrik (1584-1647).

Het geboortjaar van Willem Lodewijk is 1560; zijn bijnaam is Us Heit. Het geboortjaar van Willem van Oranje-Nassau is 1533; zijn bijnamen zijn *Vader des Vaderlands* en *De Zwijger*.

De moeder van prins Maurits (1567-1625) heette Anna van Saksen. Prins Maurits was dus een echte broer van de Friese Anna, die zo genoemd werd nadat ze met Willem Lodewijk van Nassau-Dietz, de stadhouder van Friesland was getrouwd. Hun moeder Anna van Saksen was door hun vader, Willem van Oranje-Nassau, weggestuurd nadat zij in 1571 een kind had gekregen van Jan Rubens, de vader van de wereldberoemde schilder.

Maurits is nooit getrouwd! Hij had verschillende vriendinnen; we weten er wel zes bij naam. Hij had ook heel veel kinderen, maar omdat hij niet met hun moeder getrouwd was, gold dat in die tijd niet. Zij mochten zich niet Van Nassau of Van Oranje-Nassau noemen. Maurits had officieel geen erfgenaam. Dat is ook de reden dat zijn broer Frederik Hendrik zijn opvolger werd.

De vrouw van Frederik Hendrik heette Amalia van Solms (1602-1675), zij was een hofdame van de 'Winterkoningin'. Op zijn sterfbed liet Maurits, die zelf nooit getrouwd was, Frederik Hendrik beloven dat hij met Amalia zou trouwen.

Amalia van Solms was een achternicht van Frederik Hendrik.

De vierde Friese stadhouder wilde graag met Louise Henriette trouwen, maar haar vader Frederik Hendrik huwelijkte haar uit aan Frederik Willem van Brandenburg, de latere koning van Pruisen. Toch hield Willem Frederik aan en hij ging nu voor een andere dochter, de vijfde, Albertine Agnes. In 1652, toen Frederik Hendrik allang gestorven was, kreeg hij van moeder Amalia toestemming om de achttienjarige Albertine Agnes te trouwen. Het huwelijk duurde niet lang, want in 1664 schoot Willem Frederik zich bij het schoonmaken van zijn pistool per ongeluk door de hals en overleed kort daarna.

De kleinzoon is bekend geworden als stadhouder Willem IV (1711-1751). De zoon van de Friese Willem Frederik van Nassau-Dietz en Albertine Agnes van Oranje-Nassau heette Hendrik Casimir. Hendrik Casimir kreeg een zoon die hij Johan Willem Friso noemde. De zoon van Johan Willem Friso was Willem Carel Hendrik Friso van Nassau-Dietz. Doordat de Oranje-Nassau-tak was uitgestorven, werd hij de erfstadhouder van heel Nederland en is hij bekend geworden als stadhouder Willem IV, prins van Oranje.

5

Dürer

Een houtblok heeft verschillende kanten. Als je in de harde kant van het hout snijdt en je maakt daar een 'stempel' van, kun je heel fijn werken. Als je daarmee stempelt, heb je een houtgravure. Als je in het zachte hout snijdt, krijg je grover werk, een houtsnede. Een houtgravure is fijner dan een houtsnede.

Het laatste Bijbelboek heet de *Openbaring van Johannes*. De schrijver Johannes leefde aan het eind van de eerste eeuw. Hij schreef zijn boek toen hij op een klein eiland zat. Hij zag in een soort trance, een visioen, dat het eind van de wereld er aankwam en hij schreef alles op wat hij in dat visioen zag.

In Dürers tijd werden er niet alleen tekeningen in hout uitgesneden, maar ook hele pagina's met tekst werden zo afgedrukt. Men noemde boeken die uit zulke pagina's bestonden *blokboeken*.

De kleuren van de vier paarden zijn wit (symbool voor ziekte), rood (symbool voor oorlog), zwart (symbool voor honger) en vaal (bleekgroen, grauwegeel, symbool voor dood).

Apocalyps betekent: de ondergang van de wereld, de eindtijd.

De mensen waren bang dat er een tijdperk was aangebroken van gebeurtenissen die met de ondergang van de wereld te maken hadden: oorlogen, overstromingen, enge ziektes. Zij noemden dat *Het Laatste Oordeel*. In het laatste oordeel zou God aanwijzen wie er naar de hemel en wie er naar de hel ging. Het was nu zaak om schoon schip te maken en volgens Bijbelse regels te gaan leven.

Een aflaat was een ontheffing van straf. Een voorbeeld: als je iets ergs had gedaan, een moord of erger dan moest je dat als goed katholiek opbiechten aan de pastoor. Je zonde werd kwijtgescholden als je maar genoeg betaalde. Je kon zelfs aflaten kopen voor voorouders die allang gestorven waren. Maar Luther vond dit allemaal raar en tegen de leer van de Bijbel: schulden vergeven dat was geen mensenzaak, zeker niet voor geld, dat kon alleen God.

De Sint-Pieter in Rome, de grote basiliek waar de paus resideert, is tussen 1506 en 1626 verschillende keren verbouwd en aangepast. De kerk werd gebouwd met geld dat via de aflaten binnenkwam. De achtereenvolgende architecten waren Donato Bramante (1444-1514), Rafaël (Raffaëlo Sanzio 1483-1520), Antonio de Sangallo en als laatste Michelangelo (Michelangelo Buonarroti (1475-1564), die onder andere de Sixtijnse Kapel heeft beschilderd.

In augustus 1566 begon in het Zuid-Nederlandse dorp Steenvoorde de beeldenstorm. Dat was de eerste in de Nederlanden, maar daarvoor waren er al in Duitstalige steden rondtrekkende groepen geweest die vernielingen hadden aangebracht aan kerken en kloosters, kapellen en hospitalen.

In Brussel zetelde in 1525 het hof van de Zeventien Provinciën. Karel V was vanaf 1506 vorst over die gewesten en hield hof in Brussel. Zijn opa, keizer Maximiliaan van Oostenrijk, was tot 1515 regent, omdat Karel te jong was. Toen Dürer in 1525 schreef dat hij ook in das von Nassaus-Haus in Brussel geweest was, woonde Willem van Oranje nog niet in Brussel. Hij werd pas in 1533 geboren! Tot zijn elfde levensjaar kreeg Willem een sobere lutherse opvoeding op het stamslot Dillenburg in Duitsland. Zijn moeder was overtuigd protestant en bracht dat over op haar kinderen.

In 1544 stierf een neef van Willem, René van Chalon en die had bij testament bepaald dat Willem van Nassau zijn opvolger zou worden. De elfjarige Willem erfde in 1544 het prinsdom Orange in Frankrijk met de titel van prins. Aan dit prinsdom waren zeer belangrijke voorrechten en bezittingen in de Nederlanden verbonden. Keizer Karel V verbond aan deze erfenis wel een voorwaarde: overgang tot het rooms-katholieke geloof en opvoeding aan het hof in Brussel. Om het familiebelang van de Nassaus gingen de ouders en Willem hiermee akkoord. Toen pas werd de prins van Oranje aan het hof van keizer Karel in Brussel ingewijd tot diplomaat.

Dürer ging niet alleen naar het hof in Brussel om zijn prenten te verkopen, maar had ook nog een heleboel geld tegoed van de vader van Karel V, keizer Maximiliaan! Dürer was namelijk van 1512-1519 bij keizer Maximiliaan in dienst en hij had gravures en platen voor keizer Maximiliaans gebedenboek gemaakt. Toen Maximiliaan plotseling stierf, ging Dürer naar de Nederlanden, naar de erfgenaam van Maximiliaan, keizer Karel V, om het door Maximiliaan beloofde jaargeld op te eisen.

Het was een erg onrustige tijd waarin Dürer leefde. Er waren oorlogen aan de gang. Het kanon was nog niet zo lang geleden uitgevonden. Dat was zo'n krachtig aanvalswapen, dat het alle traditionele verdedigingswerken nutteloos en verouderd maakte. Er moesten nieuwe technieken en constructies worden bedacht tegen de reikwijdte en de aanvalskracht van kanonnen. Dürer was niet alleen kunstenaar, maar ook meetkundige. Hij schreef en illustreerde *Ettliche Unterricht zur Befestigung der Stadt, Schloß und Flecken*. Daarin beschreef en tekende hij hoe stadsmuren beter bestand konden worden gemaakt tegen vijandige aanvallen. Hij zocht de oplossing in halfronde torens, de voorlopers van de bastions.

Het hof van keizer Karel V in Brussel was daar erg in geïnteresseerd. Het nadenken over 'moderne' beveiliging en oorlogsvoering was big business in die tijd. Militaire bouwkundigen stonden in hoog aanzien. Grote beroemde kunstenaars als bijvoorbeeld Michelangelo (1475-1564) en Leonardo da Vinci (1452-1519) vonden het zelfs niet te min om hun ideeën over verdedigingswerken op papier te zetten. In de tijd van Karel V zijn er desondanks niet zoveel vestingwerken en bastions gebouwd in ons land. Dat werd pas jaren later door de zoons van Willem van Oranje-Nassau, de prinsen Maurits en Frederik Hendrik gedaan tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

In Het Catharijneconvent bevindt zich een groep van zestien vierkante zandstenen beelden, die samen in een kerk, waarschijnlijk de Helenakerk in Aalten, naast elkaar aan de muur of aan een

toegangsweg hebben gehangen. Zij vormen met elkaar een serie afbeeldingen van de lijdensweg, die Jezus aflegde: van zijn veroordeling tot aan zijn dood aan het kruis. Zo'n serie noemen we een kruiswegstatie. Gelovigen hebben tijdens de beeldenstorm de kunstwerken van de muur gehaald omdat ze bang waren dat ze kapotgeslagen zouden worden en omgekeerd gebruikt in de keukenvloer van het pand Kerkstraat 15 in Aalten. Toen in 1859 het pand werd verkocht aan de fabrikant Eduard Driessen en de keukenvloer eruit werd gehaald, zag men pas dat de 'tegels' aan de onderkant prachtige afbeeldingen, reliëfs hadden. De verfresten waren er nog duidelijk op te zien. Driessen schonk de kruiswegstatie in 1870 aan het Aartsbisshoppelijk Museum Utrecht, dat sinds 1976 Rijksmuseum Het Catharijneconvent heet.

6

Martelaren van Gorcum

De kaart van Nederland zag er in de zestiende eeuw totaal anders uit. Zeeland bestond uit een paar kleine eilanden, die alleen via het water bereikbaar waren. Gorcum, of Gorinchem, zoals het ook genoemd wordt, lag gewoon aan open zee. Het had een haven die door zeeschepen gemakkelijk te bereiken was.

Van Londen naar Gorcum voer je eerst over de Theems, dan door de Noordzee en vervolgens kwam je in de Zeeuwse wateren bij Gorcum. Nu heeft dat water andere namen gekregen: Nieuwe Waterweg, Nieuwe Maas of Haringvliet, Hollands Diep, Nieuwe Merwede, Biesbos. Leg de 'leeuwenkaart' van Ortelius (item 11 Cartografie in dit boek) maar eens naast een kaart van nu. Dan zie je goed het grote verschil in waterwegen.

De haat van de protestanten richtte zich niet alleen tegen Spanje en het koningshuis, maar met name tegen alles wat katholiek was. Willem van Oranje had een verbod afgekondigd op katholiekenvervolging en het martelen van geestelijken, maar de watergeuzen negeerden dit verbod massaal. Dit gerucht was hen al vooruitgegaan en de nonnen waren daarom naar veiliger orden gevluht. Zij waren naar familie of naar andere kloosters uitgeweken.

De echte naam van de hertog van Alva is Fernando Alvarez de Toledo (1507-1582), bijnaam De IJzeren Hertog.

Er werden negentien personen gevangen genomen: zeventien priesters en twee lekenbroeders. Van die zeventien priesters waren er twee als pastoor aangewezen door de bisschop.

De gevangenen werden eerst in een gevangenis opgesloten en daarna naar een turfschuur in Ter Rugghe, even buiten Den Briel, gebracht.

De pastoors heetten Claes Pieck en Lenaert van Veghel.

Een martelaar is iemand die gepijnigd wordt en sterft vanwege zijn geloofsovertuiging.

Een brandbrief is een brief over iets wat met grote spoed moet gebeuren: dringend geld betalen of het nakomen van een belofte. De brandbrief is vernoemd naar kapitein Brandt, die als ondergeschikte moest luisteren naar zijn opperbevelhebber Lumeij. Lumeij trok er zich niets van aan dat Willem van Oranje een verbod had afgekondigd op katholiekenvervolging en op het martelen van geestelijken. Omdat alleen Willem van Oranje de terechtstelling en de martelingen kon laten stoppen, stuurde Brandt daarom buiten medeweten van Lumeij een spoedbrief naar hem, maar het antwoord op de brief kwam helaas te laat. Een spoedbrief noemen we nu een brandbrief.

De gevangenen werden vermoord, alleen maar vanwege het feit dat ze katholiek waren. Ze werden in eerste instantie begraven in de turfschuur waar ze gevangen gezeten hadden.

Een heilige is iemand die op een speciale manier heeft geleefd, waardoor hij, volgens de gelovigen, iets van God heeft laten zien in zijn manier van omgaan met mensen en dieren. De martelaren van Gorcum zijn op 29 juni 1860 heilig verklaard door paus Pius IX. Toen heeft hij ze op de lijst van heiligen ingeschreven. In Rome is er een boek waarin de paus een lijst heeft van mensen die heilig zijn verklaard. Als een persoon door de paus heilig wordt verklaard, dan word je in de hemel verheerlijkt en moet je op aarde vereerd worden.

7

Volkslied

Willem van Nassau (1533-1584), een Duitse graaf, werd gekozen tot leider van de opstand tegen Spanje. Hij was op slot Dillenburg opgegroeid en had daar van zijn moeder een lutherse, protestantse opvoeding gekregen. Hij had zijn verdere opleiding aan het hof van Karel V in Brussel gehad. Hij erfde via familie een stukje grond in Frankrijk: Orange. Hij mocht zich toen prins Willem van Oranje-Nassau noemen. Hij wilde, samen met de Nederlandse adel, een onafhankelijk land van Nederland maken.

Een naamlied, een vers waarvan de beginletters een naam vormen, noemen we een *acrostichon*.

De naam van Willem van Oranje-Nassau werd in die tijd in oude spelling geschreven als 'Willem van Nassav' en het lied heeft dus vijftien coupletten. Meestal worden alleen het eerste en het zesde couplet gezongen.

Als auteur van *Het Wilhelmus* wordt de calvinistische Philips van Marnix van St. Aldegonde (1540-1598) beschouwd.

Het klopt wel, want Willem van Oranje-Nassau was in Duitsland op de Dillenburg geboren.

Adolf van Nassau (1540-1568) was de op een na jongste broer van Willem van Oranje-Nassau. Hij had aan de universiteit van Wittenberg gestudeerd, waar Luther in 1517 zijn protest had laten horen. Adolf was erg voor godsdienstvrijheid. Soms alleen en soms samen met zijn broers vocht graaf Adolf voor een vrij land. Hij sneuvelde toen hij pas achtentwintig jaar oud was in een veldslag in de provincie Groningen, bij Heiligerlee. Zijn paard sloeg tijdens de veldslag op hol en zo kwam hij midden tussen zijn vijanden terecht. Na de veldslag heeft de vijand wraak genomen en de graven van Hoorne en Egmond vermoord. Als je het item over de *Martelaren van Gorcum* gaat maken, kom je die twee graven ook tegen.

Het vierde couplet luidt:
*Lyf en goet al te samen
Heb ick u niet verschoont,
Mijn broeders hooch van Namen
Hebbent u oock vertoont:
Graef Adolff is ghebleven
In Vriesland in den slaech,
Syn Siel int ewich Leven
Verwacht den jongsten dach.*

In het couplet staat dat Adolf in Vriesland = Friesland gesneuveld is. Maar door geschiedkundig onderzoek weten we nu dat Adolf niet in de Nederlandse provincie Friesland, maar op Duits grondgebied, dat toen Oost-Friesland heette, is gestorven. Daar was het leger samengebracht. Dat leger trok Nederland binnen en veroverde het slot van Wedde in de provincie Groningen. Daarna trok het leger, bestaand uit 3.900 man infanterie en 200 ruiters, pas naar de stad Groningen. Adolf van Nassau woonde op het slot van Wedde, de Wedderborg. Daar zou hij volgens

de verhalen ook naartoe zijn gebracht na zijn dood en vlakbij zijn huis in een kloosterkerk zijn opgebaard. Hij is daar echter niet begraven.

In 1574 was er een grote (veld)slag bij Mook op de Mookerhei. Aan de ene kant vochten de Spanjaarden en aan de andere kant twee broers van Willem van Oranje-Nassau: Lodewijk en Hendrik. Zij hadden veel voetvolk en een grote groep ruiters. Toch verloren zij de strijd. Lodewijk (1538-1574) en Hendrik (1550-1574) sneuvelden samen met drieduizend man. Dat was een enorm verlies voor het Oranjeleger van Willem van Nassau. Maar ook voor Willem zelf was het een persoonlijk drama. Na Adolf raakte hij weer twee broers kwijt. Lodewijk was pas zesendertig jaar en zijn jongste broertje Willem pas vierentwintig jaar toen zij stierven.

Spanje werd Hispanje of Hispaengien genoemd. In de oorspronkelijke tekst staat:

*Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet,
Den Vaderlant getrouwe
Blyf ick tot in den doot:
Een prince van Oraengien
Ben ick vrij onverveert,
Den Coninck van Hispaengien
Heb ick altijt gheert.*

Willem van Nassau of Willem van Oranje is in 1584 in Delft vermoord door Balthasar Gerards (1557-1584).

Wien Neêrlands bloed was van 1817 tot 1932 het officiële lied van Nederland. Na de Franse overheersing wilde men dit als volkslied. Maar één zin in dat lied werd door grote groepen Nederlanders als discriminerend ervaren: iedereen die voorouders uit andere landen en culturen had, kon dit lied eigenlijk niet meezingen, want je moest volgens het lied 'van vreemde smetten' vrij zijn.

*Wien Neêrlands bloed in d'aders vloeit
Van vreemde smetten vrij
Wiens hart voor land en koning gloeit
Verheff' de zang als wij:
Hij zett' met ons, vereend van zin
Met onbeklemd borst
Het godgevallig feestlied in
Voor vaderland en vorst (2x)*

En we hadden natuurlijk geen koning/vorst, maar een koningin/vorstin.

In de regeerperiode van koningin Wilhelmina werd daarom *Het Wilhelmus* het officiële volkslied.

Frankrijk: *Marseillaise*
Duitsland: *Das Lied der Deutschen*
Engeland: *God Save The Queen*
België: *Brabançonne*
Spanje: *La Marcha Real*

De titel van het 'volkslied' van de Europese Unie is *Ode an die Freude* (Ode aan de Vreugde).

8 Bijbeltaal

De twee professoren uit Leiden die beide een denkrichting binnen de jonge protestantse kerk vertegenwoordigden, waren Jacobus Arminius en Franciscus Gomaris. Hun volgelingen heetten arminianen en gomaristen. Van 13 november 1618 tot 29 mei 1619 kwamen theologen bijeen om in een marathonvergadering van 180 zittingen het probleem op te lossen. Het eindbulletin noemden ze de Dordtse Leerregels. Daar moest elke protestant zich aan houden. De predikanten die weigerden deze leerregels te ondertekenen, werden uit hun beroep gezet.

De Bijbel uit 1618 heet de Statenbijbel of de Statenvertaling.

Er werd een grote groep 'oversieners' (controlelezers) uit alle gewesten aangetrokken en samen zorgden ze ervoor dat de inhoud van de Bijbel in het Nederlands voor iedereen te begrijpen was. Samen zorgden zij voor een leesbaar Nederlands. Dat was niet alleen een belangrijke stap voor het protestantisme, maar ook voor het aan elkaar smeden van alle dialecten tot een Nederlandse taal.

Er is op internet en met name in Wikipedia een lange lijst met voorbeelden te vinden. Om enkele te noemen.

- Hij loopt in *Adamskostuum*.
- Hij is een ongelovige *Thomas*.
- De *Benjamin* van de familie.
- Naar de *Filistijnen* gaan.
- Zo arm als *Job*.
- Een *Salomonsoordeel*.
- Een *Judas* zijn.
- Weten waar *Abraham* de mosterd haalt.
- *Sara* worden.

Deze beperking werd pas in 1897 door paus Leo XIII opgeheven.

Het leerboekje van de universiteit van Heidelberg heeft de naam *Heidelberger Catechismus* gekregen. *Catechismus* werd in de zestiende eeuw een gangbare titel voor godsdienstige leerboekjes, zowel voor protestanten als voor katholieken. Heidelberg, de oudste Duitse universiteitsstad, was in die tijd hoofdstad van de Palts. Het calvinisme werd daar de heersende godsdienst. De protestantse keurvorst Frederik III gaf hier in 1562 een commissie van geleerde mannen de opdracht een christelijk leerboek voor kerken en scholen in de Palts te schrijven. In december van dat jaar was het al klaar en in januari 1563 werd het voor het eerst gedrukt. Ook in onze republiek verscheen er datzelfde jaar een vertaling. In totaal werd de *Heidelberger Catechismus* in wel veertig talen vertaald en uitgegeven.

9 Winterkoning

De Palts was lange tijd een Duits vorstendom ergens halverwege de Rijn. We kennen nu nog Rijnland-Pfalz. Maar het woordje 'palts' komt oorspronkelijk van het woord 'paleis'. In de vroege middeleeuwen sloeg het op het paleis van de Frankische koning en zijn hofhouding. Later werd het gebruikt in het woord 'paltsgraaf'. Dat was een graaf die als gezant van de koning diende. Een paltsgraaf deed allerlei zaken voor de koning: rechtspreken en zijn domeinen beheren. Een paltsgraaf had ook eigen land. De status van de paltsgraaf was bijzonder, want hij behoorde tot de zeven 'keurvorsten', die samen een nieuwe keizer mochten aanwijzen.

Frederik V was de koning van Bohemen, een keurvorst van de Palts. Een keurvorst was een koning die samen met zes andere keurvorsten een nieuwe keizer mochten kiezen. Er waren drie kerkelijke keurvorsten en vier wereldlijke keurvorsten. Frederik V had dus een belangrijke functie.

Adriaen van de Venne leefde van 1589-1662. Hij was dus 37 jaar oud toen hij zijn album tekende.

Op Valentijnsdag 1613 trouwde de Boheemse koningszoon Frederik in Londen met de Engelse prinses Elisabeth. Elisabeth werd wel de mooiste prinses van Europa genoemd en zij was bovendien intelligent, creatief en ondernemend. Het was een heel belangrijke politieke bruiloft. De Engelse koning had met zijn huwelijkspolitiek geprobeerd de vrede in Europa positief te beïnvloeden. Hij dacht dat niemand oorlog zou

willen voeren met dit stel, omdat dan zowel de Engelsen als de Oranjes te hulp zouden schieten, maar dat liep anders. Elisabeths bijnamen waren *De Winterkoningin* en *Queen of Hearts*.

Het spel dat door de hofdames wordt gespeeld, is een soort badminton. We weten dat de Winterkoningin het spelletje heel graag speelde.

Het linkermeisje heet Elisabeth van Solms. Zij was het zusje van Amalia die later met prins Frederik Hendrik zou trouwen. Elisabeth en haar zusje Amalia hoorden bij de meer dan tweehonderdvijfentwintig personen tellende hofhouding van de Winterkoning en de Winterkoningin.

Een *liber amicorum* is een soort vriendenboekje. Het was zoiets als een poëziealbum met mooie plaatjes. Of er ook geschreven tekst bij hoorde weten we niet. Het plaatjesalbum van de Winterkoning is pas rond 1980 weer tevoorschijn gekomen. Het had een paar eeuwen in een stoffig archief gelegen. We weten niet precies wie de opdrachtgever was, maar misschien had prins Frederik Hendrik wel opdracht gegeven voor dit album. Hij trouwde op 4 april 1625 met een hofdame van prinses Elisabeth. Deze hofdame, Amalia van Solms, en Elisabeth waren hartsvriendinnen. Frederik en Elisabeth dachten dat ze weer snel naar hun land terug konden keren en daarom lieten ze misschien zelf het herdenkingsalbum tekenen.

Vriendschap van eener zijde en duert niet lang betekent, dat een vriendschap die maar van een kant komt heel snel ophoudt. Je kunt pas vriendjes zijn als je allebei meedoet en allebei geeft en neemt.

Het skelet dat naar de spelers kijkt heet een *vanitas*. Het is bedoeld als boodschap en als waarschuwing. Het is de bedoeling dat je als je ernaar kijkt dat je je realiseert dat het leven heel kort is en dat het eigenlijk heel dom is om met spelletjes en andere leuke zaken je tijd door te brengen. Je kon beter in de Bijbel gaan lezen of met iets anders serieus bezig zijn, vonden de protestanten in die tijd.

Elisabeth heeft het paleis in Rhenen prachtig ingericht. Heel veel wandtapijten en schilderijen liet ze uit de Palts overkomen en ze kreeg ook vanuit Engeland allerlei mooie voorwerpen. Ze bestelde zelf ook heel veel kunstwerken bij schilders en edelsmeden. Toen Frederik, de Winterkoning, eenmaal gestorven was, kon Elisabeth het land niet verlaten, want ze had heel veel schulden. De schuldeisers hielden haar tegen tot zij haar schuld had afgelost. Pas in 1661 kon zij terug naar Engeland, waar De Winterkoningin enkele maanden later overleed.

Elisabeth draagt in 1622 bijna dezelfde jurk en haardracht als Amalia 25 jaar later in 1647. De jurk is donker met een puntvormig uitlopend lijfje. Elisabeth draagt langs de halsrand een platte kanten kraag, die ontbreekt bij Amalia's jurk. In ons land kwam de driekwart mouw pas na 1640 in de mode, maar Elisabeth droeg al driekwart mouwen in 1622. Zij was de mode ver vooruit. Zij volgde de mode van het Franse hof. Beide dames dragen hun haar bijna identiek: krullen langs het gezicht en een chignon op het achterhoofd.

10 Jezuieten

Catechese werd in de zestiende eeuw een gangbare titel voor godsdienstonderwijs, lessen in het geloof, uit godsdienstige leerboekjes. Zo'n leerboek heette de catechismus. Zowel katholieke, protestantse als anglicaanse jongeren werden door hun eigen leraar, een catecheet, in de leer van hun kerk onderwezen.

In de Italiaanse plaats Trente vond een kerkvergadering plaats, het Concilie van Trente (1545-1563), waar op veel gebieden weer orde op (geloofs)zaken gesteld werd. Men sprak af wat juist en onjuist was in de kerkelijke leer. Ook over Maria, de moeder van Jezus, werden allerlei afspraken gemaakt: hoe zij er in de afbeeldingen uit moest zien, hoe ze aanbeden moest worden en welke rol ze in het Koninkrijk van God, de Hemel, speelde. Via catechese werd dit doorgegeven. De kerken van de Contrareformatie werden uitgebreid gedecoreerd met onder andere het leven van Maria, haar ouders Anna en Joachim, haar man Jozef en natuurlijk Maria in allerlei houdingen samen met haar zoon Jezus: Maria met Jezus als baby, Jezus die van het kruis is afgehaald en op haar schoot ligt. Maria ging een steeds belangrijker rol spelen in het geloofsleven. Die verering kwam tot uitdrukking in gebeden zoals het rozenkransgebed, in gezangen tijdens de kerkdiensten, in aparte Mariakapellen met beelden en in schilderijen en iconen (zie ook het item Mariaverschijningen).

Een devotie-, bid- of heiligenprentje had aan de voorkant een afbeelding, bijvoorbeeld van Maria, Jezus of een heilige. Aan de achterkant stond meestal een gebedje. Het werd bij katholieken de gewoonte om bij feestelijke of droevige gebeurtenissen, zoals doop en begrafenissen, maar ook bij trouwerijen en eerste communies, een bidprentje uit te geven.

Kerken die verborgen waren en aan de buitenkant niet als kerk te herkennen waren, noemt men schuilkerken. Alles moest geheim blijven,

want de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst was verboden. Schuilkerken waren vaak kleine kamers, zolders in huizen en schuren op het platteland.

Schuilkerken die je nu nog kunt bezichtigen vind je in Amsterdam (Ons' Lieve Heer op Solder), Utrecht (Geertrudiskapel), Loenen (Huis ter Horst), Kampen en Zeist.

Toen de geleerde jezuiteten, die niet alleen theologie maar ook andere wetenschappen beoefenden, erin slaagden om de zonsverduistering van 21 juni 1620 precies te voorspellen, in tegenstelling tot de Chinese astronomen, werden zij gevraagd om een nieuwe kalender te bedenken. Zij werden daardoor de vertrouwelingen van de Chinese keizer.

Tussen 1656 en 1664 gaf de Amsterdamse drukker Joannes Blaeu, als zesde deel van zijn befaamde atlas, de beschrijving van pater Martini uit. Blaeu was weliswaar protestant, maar ook officieel cartograaf van de VOC, die belang had bij een in kaart gebracht China, zelfs als dat gebeurde met hulp en tussenkomst van een jezuïet (zie ook het item Cartografie).

Chine de Commande is exportporselein uit China met versieringen van westerse oorsprong. Kerkelijke kunst, bijvoorbeeld de kruisiging van Jezus, was erg geliefd. Door de christelijke thema's die op het Chinese porselein voorkomen, werd het ook wel jezuïetenporselein genoemd, omdat zij de opdrachtgevers waren. Ook de VOC ging *Chine de Commande* bestellen, maar dan waren de onderwerpen veel wereldser: landschappen, familiewapens en portretten.

Er zijn heel veel antwoorden mogelijk op deze vraag, want de jezuiteten deden hun best om zoveel mogelijk talen te leren om het evangelie aan zoveel mogelijk volken te kunnen verkondigen.

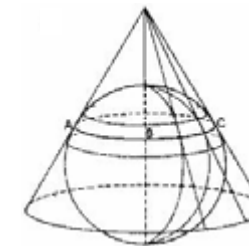
Volken en talen die door jezuiteten in contact kwamen met het christendom zijn onder andere: Chinezen (taal: het Mandarijn), Japanners (taal: het Japans), Colombianen (talen: Arawak en Carib), Indianen in Peru (taal: o.a. Bora), Bantoes in Oost-Afrika (taal: Swahili en Zoeloe). De Tibetanen (taal: het Tibetaans) werden door jezuiteten bestudeerd; de jezuïet Ippolito Desideri wordt zelfs de eerste tibetoloog genoemd. De jezuïet Petrus Claver werkte veel tussen Afrikaanse slaven, hij bestudeerde en sprak hun talen en werd daarom in de negentiende eeuw tot beschermheilige van de missie 'onder de zwarten' uitgeroepen. In China worden verschillende talen gesproken. Het Mandarijn, de volkstaal, is door jezuiteten vertaald, evenals het Japans dat ook uit meerdere talen bestaat. Alle bevindingen van de reizende

jezuiteten werden opgeschreven en regelmatig opgestuurd naar 'huis', naar de congregatie van hun klooster, waar de thuisblijvers er weer verder aan werkten.

De jezuïet Claude de la Colombière kwam in aanraking met zuster Marguerite-Marie Alacoque († 1690). Zij had als meisje kinderverlamming gehad en als door een wonder was zij genezen. Zij zou regelmatig de stem van Jezus horen, die haar te kennen gaf dat Hij zich in zijn Heilig Hart miskend voelde. Zij zou de aangewezen persoon zijn om dat aan de katholieken kenbaar te maken. Met tact en zorgvuldigheid, maar ook met vastberadenheid, liet pater Claude zich in deze delicate materie leiden door de regels van Ignatius van Loyola. Hij kwam tot de bevinding dat Marguerite-Maries visioenen echt waren en van de Goede Geest afkomstig. Vanaf dat moment was hij samen met haar een voorvechter van het Eerherstel van Jezus' Heilig Hart. Jezus had zelfs adviezen gegeven hoe zijn Hart moest worden afgebeeld: omringd met een doornenkroon en getooid met een kruis, symbolen voor de pijn die Hij leed onder de voortdurende zonden van zijn volgelingen.

11 Cartografie

Bij kegelprojectie maakt de cartograaf een afbeelding van een bol oppervlak, op een kegelvormig papier. Als hij de kegel openvouwt, heeft hij een afbeelding in plat vlak van een bol oppervlak. Deze methode is eeuwenlang gebruikt om kaarten te maken, nu werken cartografen met satellietfoto's.

De kaart *De Leone Belgico* stamt uit 1583.

Omdat er in die jaren uit het oosten weinig kwaads te duchten viel, was het symbolisch sterker als de gapende/brullende muil van de aanvallende leeuw naar het zuiden was gericht, waar de strijd tegen Spanje en later tegen Frankrijk alle aandacht opeiste.

Karel V (1500-1556) was de koning van Spanje en in 1506 erfde hij ons grondgebied en werd Heer over de Nederlanden. Hij had een zegel met een leeuw, die hij gebruikte als hij belangrijke stukken ondertekende voor zijn Nederlandse gebieden. In zijn andere gebiedsdelen gebruikte hij weer andere zegels. De leeuw was ons symbool.

Gerardus Mercator (1512-1594) was een cartograaf die prachtige kaarten kon maken. Hij was een heel veelzijdig persoon. Hij stond open voor nieuwe ideeën uit zijn tijd. Hij was humanist en geloofde niet meer dat de aarde plat was. Hij maakte zelf een van de eerste globes. In 1569 publiceerde hij als eerste een wereldkaart. Hij ging daarbij uit van heel andere, nauwkeurigere berekeningen dan zijn voorgangers om een goede kaart te maken. Hij graveerde zijn kaart zelf in een koperen plaat. Die plaat werd op papier gedrukt. Hij maakte ook een atlas in drie delen. Het eerste deel kwam uit in 1585, het laatste deel in 1595. De term atlas (boek met landkaarten) werd voor het eerst gebruikt als titel van dit laatste deel: *Atlas sive cosmograficae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*.

Joost d'Hondt kwam uit Vlaanderen, uit de plaats Wakken. Hij was overtuigd calvinist en moest vluchten voor de Spaanse inquisitie. In 1593 arriveerde hij in Amsterdam met enkele familieleden. Hij had de koperplaten van Mercator aangekocht en legde daarmee de grondslag voor zijn Mercator-Hondius-atlas, die tot een elfdelige atlas met meer dan vijfhonderd platen zou uitgroeien.

In 1633 werd Willem Johannes Blaeu aangesteld als kaartmaker van de VOC.

De kaart die je op het schilderij van Vermeer (1632-1675) ziet is gemaakt door Nicolaes Visscher (1618-1679). In de spannende jaren rond 1670 werd onze Republiek van alle kanten aangevallen en verkeerde zij in groot gevaar. Maar uiteindelijk slaagde zij erin om het gevaar te keren en zelf de leiding te nemen. Alle ogen in Europa waren op de trotse Republiek gericht. Alle reden voor de publicatie van nieuwe atlanten en kaarten van het strijdtoneel. In die jaren verschenen er twee atlanten van de Nederlanden. De kaart op het schilderij is op doek gedrukt. In de randen staan afbeeldingen van onze belangrijke steden. Zulke kaarten waren kunstwerken. Ze gaven niet alleen geografische gegevens, maar veel meer. In de cartouches werd een soort propaganda- informatie opgenomen over de bewoners: *Sy hebbē Rhyn, Mosel, Mase, Schelde ende andere schoon rivierē. Hebben overvloedich gewas van allerley granen: menichte van allerley gedierten, dienende tot noodsaekelicheidt ende overvloet van*

smenschen leven. en syn verciert met veelheidt van groote, rycke, geweldige ende volckrycke steden, heerlicke vlekken, schoone dorpen; ende insonderheyd met goede en bequame Zeehavenen en menichte van schepē. De Inwoonderen, gelyck hiervoortyden, also oock noch hedensdaegs syn seer vermaert in crygshandel seer uytnemende in allerley consten, ende hebben groote menichte van cloecke en ervarē schiplieden.

Daar komen linksonder de schaalstokken met maar liefst vier verschillende maten bij. Het is de moeite waard de nadruk te leggen op het feit dat de oude cartografen er bijzonder op gebrand waren hun kaart niet alleen esthetisch uit te dossen, maar ook informatief met allerlei gegevens te vullen. Het educatieve element dat in moderne niet-thematische kaarten volstrekt ontbreekt, was in hun tijd van gebrekkige communicatie een gewenst en gewaardeerd element.

12 Op zee

Nieuwe matrozen werden uit twee groepen geronseld. Het waren vaak weesjongens die geen ouders meer hadden die voor ze zorgden. Ze waren in een weeshuis opgegroeid en als ze te oud werden, moesten ze eruit. Ze moesten dan zelf hun geld verdienen. Er lag altijd wel een schip in de grote havens dat nog dringend personeel kon gebruiken. Vaak konden ze gelijk aan de slag op een schip. Een tweede groep waren de jongens die in de gevangenissen zaten. Vaak werden zij naar zee gestuurd om een 'werkstraf' te verrichten.

De tijd werd gemeten in *glazen*. Dat betekent dat de tijd werd bijgehouden met een zandloper. In de zandloper zat zand dat een uur nodig had om door de smalle opening naar de andere kant te lopen. Het onderste glas liep vol met het zand uit het bovenste glas. Er werd begonnen met tellen als de zon op het hoogste punt stond. Als er vier glazen waren geteld, was het vier uur. De zandloper werd ook gebruikt om de snelheid te meten. Met een uitgeworpen lijn waar men van te voren *knopen* ingelegd had en een standaardzandloper kon men precies berekenen hoe snel een schip ging.

Matrozen sliepen in hetzelfde ruim waar ze ook moesten wachten tot ze weer aan het werk moesten, in hangmatten, mannetje aan mannetje, soms drie rijen hoog boven elkaar. Er was geen eigen plek, je moest gewoon een lege hangmat nemen als het jouw slaaptijd was.

De kombuis, waar eten werd gekookt voor de bemanning, bevond zich ergens in het ruim van het schip. Het was een kamertje van ongeveer drie bij drie meter. Daar stond een fornuis te branden. Het was een supergevaarlijke plaats vanwege het brandgevaar. Er werd veel pap gekookt en de bemanning kreeg bij toerbeurt gelegenheid om te eten.

Er was geen tafel waaraan gegeten werd. Eten gebeurde gewoon op de grond. Of soms aan een plank die met touwen was opgehangen, zodat hij mee kon bewegen met het deinen van het schip. Matrozen moesten zelf hun *brij* ophalen in de kombuis. Het werd in een groot gemeenschappelijk houten bord gedaan. In dat bord doopte je hompen en stukken brood. Een lepel en een mes had ieder bemanningslid zelf als eigendom bij zich. Ook het bord was privébezit, dat moest je zelf opbergen en je moest er zuinig op zijn: weg is weg.

Een bemanningslid kreeg een afgemeten rantsoen van gedroogd of gezouten rund- of varkensvlees, gezouten vis, scheepskoeken, gedroogde erwten, kaas, uien, water en bier. Dagelijks was er brij, dat is pap van tarwemeel, boekweitmeel of grutten. Groenten en fruit stonden niet op het menu.

Er werd in iedere haven waar het schip aanlegde schoon, vers, zoet drinkwater aangevoerd. Dat werd in het ruim in grote tonnen bewaard. De matrozen kregen een afgepaste portie per dag. Het water had niet zo'n zuivere kwaliteit als nu bij ons en al snel ging het 'rotten'. Er werd ook bier meegenomen in tonnen en dat werd veel gedronken, soms verdund met water.

Er werden tijdens regenbuien grote tonnen klaargezet om het water op te vangen. Ook doeken, zeilen en matten werden neergelegd om er later het water uit te kunnen wringen.

We weten nu dat er verschillende vormen van dysenterie voorkomen. De meeste zijn nu ook nog vreselijk besmettelijk. Soms ontstaat het door besmet water. Dan noem je het reizigersdiarree. Wij hebben allerlei soorten antibiotica om het te behandelen. De matrozen op een galjoen konden niet behandeld worden zoals wij nu.

De besmetting werd dan steeds weer overgedragen via het eten, het drinken en de voorwerpen die aangeraakt werden. Tientallen doden vielen er tijdens zo'n epidemie. In 'het Kasteel' waren toiletten gebouwd, waar de kapitein en de officieren gebruik van konden maken. Zij hadden aanmerkelijk minder kans dood te gaan tijdens een reis.

Luizen in je haar waren gewoon in die tijd, maar als je ook last kreeg

van hoofdpijn, koude rillingen, hoge koorts en erge spierpijn overal in je lijf en daarbij rode vlekken, dan had je vlektyfus. De ziekte was erg besmettelijk. We kennen verhalen van schepen waar wel twintig procent van de bemanning tijdens de reis aan vlektyfus overleed.

Scheurbuik krijg je van vitaminegebrek, maar dat wist men niet. Bij scheurbuik hadden de dokters of chirurgijns verschillende behandelingsmethodes bedacht die stuk voor stuk moesten helpen:

1. Scheurbuik krijg je van luiheid, dus verhoog de werkdruk want lichamelijke activiteit helpt.
2. Tap bloed af. Scheurbuik brengt de lichaamssappen uit balans, door bloed af te tappen zal de balans herstellen.
3. Drink bier dat gekruid is met peper, kaneel, gember en lepelblad.
4. Adem de lucht van land in en bedek jezelf met aarde.
5. Drink thee getrokken van de bast en het sap van een altijd groene boom.
6. Drink elke ochtend drie eetlepels citroensap.

Wij weten dat scheurbuik veroorzaakt werd door een combinatie van vitaminedekort, voornamelijk C en B. Scheurbuik is nu goed te behandelen .

Jan van Riebeeck vestigde in 1652 op het uiterste puntje van Zuid-Afrika een verversingspost die Kaap de Goede Hoop werd genoemd.

De post lag op de route van de Republiek naar 'De Oost', China, Japan en Indië.

13

Artemisia Gentileschi

In 1971 schreef kunsthistoricus Linda Nochlin een artikel met de titel: 'Waarom hebben we niet van die wereldberoemde schilderessen?' Zij legde uit dat vrouwen in het verleden een heel andere positie hadden dan mannen. Met name het geloof, de Kerk, bepaalde dat vrouwen ondergeschikt hoorden te zijn aan mannen.

Vrouwen werkten wel in ateliers. We weten dat Veronese en Tintoretto dochters hadden die net zo goed als of zelf beter dan hun beroemde vaders schilderden. Maar hun schilderijen werden altijd door hun vader gesigneerd.

Er waren ook veel vrouwen die anoniem, binnen de beslotenheid van het klooster, aan typisch vrouwelijke kunst werkten: kant, wandkleden, borduurwerk en miniatuurschilderen. Pas na de middeleeuwen treden de vrouwen uit de anonimiteit. Eerst de adellijke dames, die door

een rijke belangrijke familie werden beschermd, en later ook gewone vrouwen zoals Artemisia Gentileschi.

Sofonisba Anguissola was de eerste vrouwelijke kunstenaar. Zij was een dochter uit een adellijke familie in Cremona. Zij leefde van 1532-1625. Haar miniatuurportretten bezorgden haar internationale roem. Zij was de eerste Italiaanse vrouw die een beroemd kunstenaar werd.

Soms schilderden ze zichzelf wel eens stiekem in een hoekje van een schilderij, maar nooit zo deftig met een kroontje en zo trots als Sofonisba.

Soms gebruikten ze hun eigen gezicht en houding om een andere figuur te schilderen, bijvoorbeeld een heilige of een herder.

Nederlandse schilders die caravaggistisch schilderden en veel gebruikmaakten van grote kleur- en lichtcontrasten waren onder andere Rembrandt van Rijn en Jan Steen. In Utrecht was een grote groep navolgers die we nu de *Utrechtse school* noemen. In het Centraal Museum in Utrecht vind je mooie voorbeelden van o.a. Hendrick ter Brugghen.

Judith Leijster (1609-1660) werd in Haarlem geboren. Zij is de enige schilderes die lid was van het Haarlemse schildersgilde. We weten dat ze in 1631 getuige was bij de doop van een van de kinderen van de beroemde schilder Frans Hals. Zij is waarschijnlijk een leerling van hem geweest.

Op het zelfportret zie je op de achtergrond een portret van een vrolijk lachende man, een violist. Het schilderij op de achtergrond lijkt heel erg veel op een schilderij dat Frans Hals zelf maakte. Vergelijk het zelfportret maar eens met zijn *Vrolijke Drinker*.

Het verhaal van *Judith en Holofernes* vind je in de Bijbel. Legeeraanvoerder Holofernes wilde de hele wereld veroveren. Dat leek te lukken. Hij ging ook naar Israëliten. Die verdedigden zich door hun toegangswegen af te sluiten, maar daardoor kwamen ze zelf in moeilijkheden. Toen zei de mooie rijke weduwe Judith voor een oplossing te zullen zorgen. Ze ging samen met haar bediende Abra naar het kamp van Holofernes. Ze flirtte een beetje met Holofernes die dacht dat hij haar wel kon verleiden. Hij dronk heel veel en viel in slaap. Toen voerde Judith haar plan uit: zij pakte Holofernes' grote zwaard en hakte het hoofd van Holofernes af. Het hoofd gaf ze aan Abra. Judith en Abra keerden veilig terug naar Israël en de vijand werd verslagen.

Op het schilderij zie je dat Judith langzaam en met overleg bezig is het hoofd van Holofernes af te snijden. Ze stapt wat achteruit om niet vies te worden. Abra helpt bij dit alles. Het bloed druipt bijna van het schilderij af. Het schilderij riep bij iedereen die het zag schrik en afgrijzen op. Dat was niet vanwege het onderwerp. Het onderwerp was, voordat Artemisia het schilderde, ook al vaak uitgebeeld. Maar het was nog nooit door een vrouw geschilderd. Het schilderij lijkt een levende reconstructie van wat er echt kan gebeuren als je verkeerde plannen hebt met vrouwen. De vrouwelijke kunstenaar laat hier geen zielige, mishandelde of verkrachte vrouw zien maar een moordlustige heldin.

Artemisia schilderde daarnaast nog veel meer bekende verhalen waarin mannen op een niet-respectvolle manier met vrouwen waren omgegaan.

Een feministe is een vrouw die gelijke rechten voor mannen en vrouwen wil. Hun standpunt is dat vrouwen gelijk zijn aan en hetzelfde zijn als mannen, ze moeten dus ook gelijk behandeld worden op elk gebied: opleiding, werk, salaris, recht en zorgplicht.

Clair betekent licht, *obscur* betekent donker. *Chiaroscuro* is de Italiaans term voor de licht-donkerteknik.

De techniek van *De Nachtwacht* zou je ook *clair-obscur* kunnen noemen. De voorgrond is heel verlicht en op de achtergrond komen donkere partijen voor met veel schaduwen. Het lijkt of er een grote fotolamp op het gezelschap is gezet waardoor de kleurcontrasten groot zijn.

Het lijkt een levensecht schilderij, maar het is het niet. Het lijkt meer een toneelvoorstelling dan de werkelijke optocht van de schutters. Als je alleen al naar dat meisje kijkt dat meeloopt in de stoet en dat hondje, die horen er duidelijk niet in. Rembrandt schilderde grote contrasten: licht- donker, glanzend-dof, glad-behaard, veel gebaren en gezichtsuitdrukkingen, net als Artemisia en haar vader in navolging van Il Caravaggio.

Een microscoop is een instrument waarmee je vergrote beelden van heel kleine objecten kunt krijgen. Wie precies de microscoop heeft uitgevonden weet men niet, maar Antonie van Leeuwenhoek (1632-1723) uit Delft was glasblazer en microbioloog en wordt vaak genoemd als de uitvinder.

Een telescoop is een astronomische verrekijker. In de buis van de telescoop zitten spiegels en verschillende lenzen die alle objecten ver weg van dichterbij laten zien.

Wie hem heeft uitgevonden weten we niet precies. In ieder geval is de telescoop een Nederlandse uitvinding. Zacharias Jansen uit Middelburg wordt genoemd; in 1608 vond hij er een uit. Ook de lenzenslijper Johannes Lippershey wordt genoemd als uitvinder van de telescoop.

Het grote verschil tussen een microscoop en een telescoop is dat een microscoop kleine dingen groot maakt en een telescoop zaken die veraf zijn dichterbij brengt. De microscoop bestaat meestal uit meerdere (drie tot vijf) lenzen en de telescoop bestaat uit twee positieve lenzen en keert het beeld om. Vroeger keek men door een telescoop met één oog en door een microscoop met twee ogen.

De voortplantingsorganen van een plant zijn de meeldraden en de stamper.

Galileo Galilei kreeg geen ruzie over het feit dat de aarde rond was, maar over de sterrenhemel. Hij beweerde, dat had hij door wetenschappelijk onderzoek ontdekt, dat er veel meer planeten waren dan werd gedacht. Maar het grootste strijdpunt werd dat de zon zich op een vast punt aan de hemel bevond, dat de aarde draaide en dat de maan weer om de aarde heen draaide. Men zei dat dat in strijd was met wat er in de Bijbel stond en dat werd als 'ketterij' bestempeld. Galileo Galilei werd in 1633 officieel veroordeeld wegens 'ketterij' en kreeg huisarrest, maar zijn belangrijkste boek met de resultaten van zijn onderzoekingen, *Discorsi*, liet hij naar Nederland smokkelen. Daar werd het in 1637 in Leiden gepubliceerd.

Het motto van de Universiteit van Leiden, de oudste universiteit van ons land, is en was *Praesidium Libertatis* (Bolwerk van de Vrijheid).

De universiteit van Leuven is de oudste universiteit en was heel lang de enige universiteit van de Nederlanden. In 1425 werd ze gesticht door hertog Jan van Brabant, waarschijnlijk door samenvoeging van een aantal kapittelscholen van de Sint-Pieterskerk. Vanaf 1432 kon je er ook theologie studeren.

Na het oprichten van de universiteit van Leiden voor de gewesten Holland en Zeeland in 1575, volgde Friesland in 1585 met een universiteit in Franeker. In 1614 volgde Groningen en in 1636 Utrecht. Ten slotte kreeg ook het gewest Gelre een universiteit in Harderwijk.

De taal die wetenschappers en studenten onderling schreven en spraken was Latijn. Daardoor werden gewone Nederlandse begrippen, maar ook namen van wetenschappers vertaald in Latijnse woorden en namen.

Carl von Linné liet zich in het Latijn Carolus Linnaeus (1707-1778) noemen. Hij promoveerde aan de Universiteit van Harderwijk tot doctor in de geneeskunde. Hij was ook bioloog en schreef *Philosophia Botanica*, een handboek voor de studie van de voortplanting van planten. Hij deelde de planten in naar de voortplantingsorganen. Hij gaf ze een officiële Latijnse naam die tot op de dag van vandaag nog geldt.

Johannes van Heeck (1579-1630) ging niet terug naar de protestantse Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, want daar was een heel ongunstig klimaat voor katholieken. Johannes van Heeck ging naar Praag, naar het hof van aartshertog Rudolf II van Oostenrijk. Rudolf II was erg geïnteresseerd in wetenschap en hij had veel wetenschappers aan zijn hof. Hij had ook een grote verzameling naturalia. Daarnaast had hij een kunstkabinet. Hij liet veel objecten uit de natuur in zilver of goud namaken of tot een gebruiksvoorwerp maken (zie ook item 1 Wonderlijke wezens).

Christiaan Huygens vroeg in 1656 patent aan op het slingeruurwerk dat hij had uitgevonden. Het was een heel belangrijke uitvinding voor de tijdmeting. Die was daarvoor vrij onnauwkeurig geweest. In 1675 vroeg hij patent aan op een zakhorloge!

15

Mariaverschijningen

De Azteken woonden in Mexico. Het is een indianenvolk dat van de veertiende tot de zestiende eeuw na Christus over een groot deel van Centraal-Amerika heerste. Het centrum van hun beschaving lag op dezelfde plaats waar nu Mexico-Stad ligt. Bij de Azteken vormde de godsdienst de basis van de maatschappij. Godsdienst vormde de grondslag voor activiteiten op het gebied van ontspanning, politiek en krijgsverrichtingen. Alle hoge functionarissen hadden een militaire en een godsdienstige functie. De Azteken hadden wel twintig goden. Alle steden van de Azteken waren verfraaid met prachtige tempels in de vorm van indrukwekkende piramides.

In 1521 werd de Azteekse monarchie en de daaraan verbonden godsdienst door de Spanjaarden omvergeworpen. Na de verovering van Fernando Cortés (in de tijd van de Spaanse veroveringen in Mexico)

is veel van de Azteekse cultuur vernield en buitgemaakt. De Azteken werden gewelddadig bekeerd tot het katholicisme.

Een bedevaartsoord is een plaats waar pelgrims naartoe trekken omdat er een heilige of bijvoorbeeld Maria wordt vereerd. De mensen hopen daar op een wonder, bijvoorbeeld genezing van een ziekte of een beter leven. Sommigen gaan ernaartoe om tot bezinning te komen of om afstand te kunnen nemen van hun jachtige leefwijze.

Volgens de overlevering verscheen Maria in 1642 in het Duitse plaatsje Kevelaer, in 1858 in het Franse Lourdes en in 1917 in Fatima in Portugal.

In Nederland zijn er wel 660 bedevaartsoorden. Er zijn daarbij veel plaatsen waar een speciaal Mariabeeld wordt vereerd, zoals het beeld van Maria in Bolsward. Volgens het verhaal werd het beeld in 1515 niet vernietigd door de plunderende soldaten. Later kreeg het een speciale verering.

In de symboliek rond Maria zijn heel veel verschillende symbolische mogelijkheden ontwikkeld in de loop der eeuwen. Maar voor de pelgrims waren vooral diverse bloemen een Mariasymbool of Mariateken. Zo is de roos een Mariasymbool of Mariateken. Maria werd de 'roos zonder doornen' genoemd. De rode roos symboliseert het bloed, de witte roos de reinheid. Ook de kleine bloemetjes, lelietjes der dalen, zijn een Mariasymbool. Maria werd door de pelgrims de 'lelie-der-dalen' genoemd. Ook de *fleur de lys* of de Franse lelie is een Mariateken. Vanwege haar witte kleur is dit een symbool van zuiverheid. Het verhaal gaat dat tijdens de kroning van koning Clovis Maria was verschenen. Zij zou Clovis een lelie hebben gegeven. Daarom heeft het Franse koningshuis ook een lelie in haar wapen. De lelie werd gebruikt om te laten zien dat zij de macht van God zelf hadden gekregen. De pelgrims kregen de lelie als teken van Maria.

In de *Legenda Aurea* heeft Jacobus de Voragine allerlei verhalen opgeschreven die de mensen elkaar al eeuwenlang mondeling doorgegeven hadden. In elk verhaal zit wel een kern van waarheid, maar de meeste verhalen zijn in de loop der tijd uitgebreid met zaken die alleen maar voor het mooie erbij zijn verzonnen. Over Maria staan er heel veel verhalen in de *Legenda*: wie haar ouders waren, hoe ze trouwde en meer zaken die de middeleeuwen belangrijk vonden.

In de kunst zijn al die verhalen afgebeeld. Er zijn verschillende categorieën: de Maagd, de Madonna, de Moeder Gods, de moeder van

Jezus, de huilende Maria, Maria als koningin van de Hemel, Maria met smekelingen onder haar mantel, Maria met het Kind enz.

Maria was getrouwd met de timmerman Jozef.

Zij woonde met haar man Jozef en het kind Jezus in het Israëliëse plaatsje Nazareth.

In de rooms-katholieke kerk wordt de rozenkrans gebruikt als een gebedsketting. De ketting heeft vijf grote en vijftig kleine kralen. De ketting moet je in je hand houden en steeds als je een kraal voelt, moet je een bepaald gebed opzeggen. De ketting moet je drie keer laten rondgaan voordat je mag stoppen. Bij de grote kraal moet je het *Onzevader* opzeggen en bij de kleine kralen een gebed voor Maria dat het *Weesgegroot* heet. Maria mocht dus vooral niet vergeten worden in de gebeden. Dat was een grote tegenstelling met de protestanten, want die wilden niets met de Mariaverering te maken hebben.

Rubens heeft het visioen van Ignatius van Loyola prachtig geschilderd. Ignatius is de oprichter van de jezuïetenorde. Hij zegt een visioen van Jezus te hebben gehad. Jezus draagt zijn kruis en sprak de woorden "*Ego vobis Romae propitius ero*". Dat betekent: *Ik zal je helpen op de weg naar Rome*. Ignatius zei dat dit visioen hem inspireerde om zijn orde de jezuïeten te noemen. Strijders voor de 'ware' leer van Rome. Zij zijn felle verdedigers van het katholieke geloof en van de Mariaverering geworden na de Reformatie.

Er zijn heel veel klassieke componisten die een *Ave Maria* hebben gecomponeerd. Beethoven, Brahms, Haydn, Schubert en Liszt zijn een paar voorbeelden.

16 Lachen

In de zestiende en zeventiende eeuw gingen alle wetenschappers en mensen die gestudeerd hadden Latijn spreken en schrijven. Ook hun namen veranderden ze in een 'Latijnse' versie. Aernout, die ook advocaat is, spreekt gewoon de volkstaal en hij is ook nog onuitgenodigd op visite. Dan laat hij ineens merken dat hij wel Latijn kan spreken, maar hij wil een 'gewone' jongen blijven. Dat was hilarisch in die tijd: dat deed je niet, dat hoorde niet, dat was tegen de etiquette.

Grap, grol, mop, bak, poets, kwinkslag, geintje, zothed zijn de meest voorkomende woorden. Voor iets grappigs kennen we ook nog geintje, klucht, grol, witz, joke, canard, fopperij.

De humoristische categorie schilderijen zoals Jan Steen die schilderde werd *Dutch drolleries* genoemd. In binnen- en buitenland wist men dat wij een humoristisch volkje waren.

Desiderius Erasmus (1466-1536) was een belangrijk filosoof en schrijver. In 1511 publiceerde hij zijn boek *Lof der Zotheid*. Aan het lachen is een korte paragraaf gewijd, waarin hij pleitte voor de gulden middenweg: *“Het is werk der zotten om alle woorden of werken te lachen; het is eigen den dommen, om gene te lachen”*.

Op 1 april verloor Alva zijn bril wil zeggen dat op de eerste april 1572, Alva, de Spaanse generaal, hertog en landvoogd van de Nederlanden, de stad Den Briel verloor aan de Watergeuzen. Alva's macht werd door de inneming van Den Briel geacht te worden ingeperkt. Dit rijmpje verving een ouder gezegde *de Hertog krijgt een Bril op die Neuse*, waarin bril als een woordspeling werd gebruikt met het gelijknamige werktuig/attribuut waarmee men onhandelbare paarden bedwingt. Alva's macht werd ingetoomd. De inname van Den Briel werd als een geweldige overwinning gezien en als grap gepresenteerd.

In de etiquetteboeken uit zeventiende eeuw werd er duidelijk beschreven waar men wel en niet om mocht lachen. Spotten met arme mensen en met iemands gebreken was taboe en je mocht iemand ook niet nadoen! Je liet met zo'n verhaal merken dat je geen goede manieren had en dat je er niet bij hoorde.

Voetius was een heel strenge dominee, die allerlei regels voorschreef waar men maar moeilijk aan kon wennen. Hij was tot aan zijn dood dominee in de Domkerk in Utrecht. Hoewel er in het jaar 1672 in de Dom weer een aantal katholieke missen waren opgedragen voor de Franse troepen, mocht Voetius daar toch preken. Vanwege zijn dwingende theologische ideeën werd hij spottend 'Utrechtse paus' genoemd, in vergelijking met de toenmalige paus in Rome.

17 Schilderen met een boodschap

In plaats van kerkelijke kunst werden er landschappen, portretten, mythologische voorstellingen en zeegezichten geschilderd. Er werden ook 'grote gezelschappen' afgebeeld tijdens hun 'dagelijkse' bezigheden: schutters, dames die het armenhuis bestuurden, rijke heren die geverfde kleurstalen keurden of chirurgijns aan het werk. Er werden ook veel voorstellingen van dagelijkse scènes geschilderd. Daar werden veel leerzame voorstellingen voor gebruikt: om het volk iets

te leren of omdat daar vraag naar was zoals naar kleinere religieuze afbeeldingen. Er was ook veel vraag naar humoristische of komische afbeeldingen. Ons volk stond in de zeventiende eeuw bekend om zijn vroomheid, zuinigheid en om zijn geweldige gevoel voor humor. Er ontstond een enorme handel in schilderijen in Amsterdam. Alles was nu bestemd voor particulieren. Er bestond ook een verkoop van prenten en schilderijen in boekhandels en op jaarmarkten voor een anoniem publiek.

Het schilderij is een groepsportret van artsen, specialisten die bezig zijn met het bestuderen van een dood mens, een lijk. Zo leren dokters hoe het menselijke lichaam in elkaar zit: waar de spieren lopen, waar de bloedvaten zich bevinden en welke organen er in een mens zitten. Het lijk was van een misdadiger die die dag veroordeeld en opgehangen was. De groep dokters staat om het lijk heen en kijkt naar dokter Nicolaes Tulp, die het lijk opensnijdt om wetenschappelijk onderzoek te doen. Wetenschappelijk onderzoek stond nog in de kinderschoenen. Het was een heel ongebruikelijke bezigheid. Het chirurgijnsteam mocht maar één keer per jaar een sectie verrichten. Het was tot die tijd altijd verboden door de kerk.

De namen van de andere chirurgijns zijn: Jacob Koolvelt, Jacob Blok, Jacob de Witt, Mathijs Kalkoen, Adriaen Slabran, Frans van Loenen en Hartman Hartmansz.

Govert Flinck (1615-1660) was vooral gespecialiseerd in portretten. Hij schilderde op dezelfde manier als Rembrandt en soms worden hun schilderijen verwisseld omdat ze zo op elkaar lijken.

Ferdinand Bol (1616-1680) maakte vooral veel schilderijen met historische voorstellingen, waaronder veel Bijbelse thema's. Hij was ook een goede tekenaar en etser. Hij etste veel van zijn eigen tekeningen, die hij dan weer op markten en in winkels verkocht.

Emanuel de Witte (1617-1692) was een architectuurschilder, gespecialiseerd in het schilderen van kerkinterieurs.

Als men een kerk wil restaureren, kan men op de schilderijen en tekeningen van Emanuel de Witte zien hoe de kerk er oorspronkelijk in de zeventiende eeuw uitzag.

Rembrandt schilderde, tekende en etste heel veel. Er zijn honderden schilderijen, tekeningen en etsen van hem bewaard gebleven. Hij hield erg van portretschilderen en dan vooral zelfportretten. Hij noemde die

zelfportretten 'tronies'. Ook Bijbelse verhalen hadden zijn voorkeur, naast historische afbeeldingen en natuurtekenen. Je zou kunnen zeggen dat Rembrandt in de onderwerpen geen specialisme had, maar wel in de uitvoering. Hij schilderde alles in een licht-donkerstijl die heel opvallend was. Rembrandt deed dat in navolging van de Italiaanse schilder Il Caravaggio (1571-1610). In het Italiaans heet deze stijl *chiaroscuro*. Dat was Rembrandts specialisme!

"En ander heeft altijd de schult. Geen mensch en ziet z'n eigen bult", betekent zoveel als: je ziet wel wat een ander fout doet, maar let maar eens op jezelf... je bent zelf ook niet volmaakt. Nu kennen we nog steeds de uitdrukking : eigen schuld, dikke bult.

Er zijn veel *vanitassymbolen*, bijvoorbeeld : rottend fruit, gedoofte kaarsen, klokken, verwelkte bloemen, vergane boeken, omgevallen glazen en bellenblazende kinderen. Soms zie je zelfs schedels en doodskoppen afgebeeld. Rembrand heeft veel *vanitassymbolen* in zijn schilderijen verwerkt, vooral in zijn religieuze werk. Hij schilderde ook bij portretten vaak een klein stilleven, dat op een subtiele manier de mensen opmerkzaam maakte op de eindigheid van het leven of op een godsdienstige manier van leven. Je moet nauwkeurig kijken, want hij verwerkte de symbolen heel subtiel: hij schilderde dus geen schedels! Op de prenten van de dominees Jan Uytenbogaert (1635) en Jan Cornelis Sylvius (1633) zie je zandlopers, oude vergane boeken en gedoofte kaarsen, maar ook bij Abraham Francken (1656), Cornelis Claesz. Anslo (1641) en Jan Lutma (1656) vind je kleine *vanitassymbolen*: verwelkte bloemen en gevouwen handen. Je zult afhankelijk van welke zoekmachine of welk boek je gebruikt diverse antwoorden tegenkomen.

In 1654 schilderde Carel Fabritius deze distelvink, herkenbaar aan het rood in de kop en het felle geel in de zwarte vleugel. Deze vogeltjes waren vanouds populair als huisdier. Ook dit exemplaar leefde in gevangenschap. Het zat vast met een ketting. Vaak werd distelvinken een kunstje geleerd: met een emmertje moesten ze zelf hun drinkwater putten uit een bakje of glas. Daaraan dankte het vogeltje ook zijn bijnaam: puttertje. Op schilderijen werd hij vaak in gezelschap van kinderen afgebeeld. Het was meer dan een speelkameraadje, het vogeltje was gemakkelijk tam te maken. Het was voor ouders een voorbeeld. Ook een kind moest aan tucht worden onderworpen en steeds dezelfde regels praktiseren en oefenen (zijn kunstje leren), zodat hij zich als volwassene goed zou gedragen. Het schilderijtje moest hoog hangen, wat duidelijk blijkt uit de onderste

halfronde zitstok die we van onderaf zien. Zo van een afstandje zou een onbevangen toeschouwer even kunnen denken dat er een echt vogeltje zit, om al gauw door te krijgen dat hij voor de gek is gehouden.

18 Utrechtenaar

De Dom in Utrecht ontsnapte in 1566 aan de eerste beeldenstorm, maar op 7 maart 1580 vernielden de beeldenstormers het interieur van de Dom wel. Zij sloegen beelden van hun sokkels, vernielden de glas-inloodramen en verbrandden kleden en boeken.

Pieter Saenredam (1597-1665) maakte in 1636 drie tekeningen van het interieur van de Dom.

Herman Saftleven (1609-1685) maakte een serie tekeningen van de ruïnes van de Dom in 1674 en 1675.

Het grootste verschil tussen de tekeningen van Saenredam en Saftleven is dat de eerste tekenaar het interieur van de Dom in volle glorie laat zien voor de ramp en Saftleven laat de ruïnes zien. Een verschil is ook de positie van de kunstenaar. Saenredam tekent binnen, Saftleven laat de ruïne aan de buitenkant zien. De overeenkomsten zijn onder andere de buitengewoon gedetailleerde weergave en het feit dat het beide tekeningen zijn en geen schilderijen in olieverf.

De Dom was na de beeldenstorm bijna een eeuw in protestantse handen geweest, maar na het rampjaar 1672 waarin de Republiek aan alle kanten door vijanden werd aangevallen, was de stad bezet door de Fransen en werd de Dom weer toegewezen aan de katholieken. De eerste mis werd in de Dom opgedragen.

Na het vertrek van de vijanden uit ons land preekte predikant Voetius vanaf 1673 van de kansel van de Dom. Hij was een streng calvinist (je hebt al kennisgemaakt met deze hoogleraar, theoloog in item 16 Lachen). Hij was het onder andere die meewerkte aan het idee dat God boos was geworden over wat er allemaal aan slechts gebeurde en daarom de mensen in Holland en Utrecht (Uytert) gestraft had. De enorme wind werd vergeleken met een blaasinstrument, de bazuin.

In het Griekenland van de zesde eeuw voor Christus werd homoseksualiteit als normaal aanvaard. De naam van de Griekse dichteres Sappho, die in die tijd op het eilandje Lesbos leefde, maakte gedichten waarin ze over de liefde tussen twee vrouwen vertelde. Als twee vrouwen op elkaar verliefd zijn, noemt men hen nu lesbiennes of soms saffisten.

Omdat veel homo's elkaar rond de ruïnes van de Dom ontmoetten, werd hun scheldnaam *Utrechtenaar*. Het hebben van een seksuele relatie met iemand van hetzelfde geslacht was strafbaar. Alleen in Utrecht werden er in die tijd al elf doodvonnissen, zes verbanningen en twee levenslange opsluitingen uitgesproken. *Utrechtenaar* betekende nog eeuwenlang *homo*. Iedereen wist wat er met die naam bedoeld werd. Veel mensen uit Utrecht willen nu nog liever geen Utrechtenaar, maar een Utrechter genoemd worden.

Gewetensvrijheid was het recht op vrije gedachten. Je mocht denken wat je wilde. Maar dat had alleen betrekking op het geloof. Er mocht officieel geen geloofsvervolgving meer plaatsvinden.

Gewetensvrijheid gold niet voor homoseksualiteit. Zowel protestanten als rooms-katholieken vonden dat seksuele voorkeur in elk geval niet onder gewetensvrijheid viel. Het werd als amoreel gezien en als een ziekelijke afwijking.

In de Tweede Wereldoorlog zijn er heel veel homoseksuelen vermoord door de nazi's. Een jaar na de oorlog, die in 1945 was afgelopen, werd als herinnering aan al die vervolgte en vermoorde homo's een belangenvereniging opgericht, die zich ten doel stelde om de positie van deze mensen te verbeteren.

De naam van die vereniging was eerst de *Shakespeareclub* en sinds 1949 tot heden is de naam COC (cultuur- en ontspanningcentrum).

Het homohuwelijk is ook erkend en gelegaliseerd in België, Spanje, Canada, Zuid-Afrika, Noorwegen en in sommige Staten van de VS, zoals Massachusetts en Californië.

Homoseksualiteit is verboden in landen als Saoedi-Arabië en de Verenigde Arabische Emiraten. Daar is zelfs de doodstraf nog van kracht voor homo's. In landen als Nepal, India en Oeganda wordt levenslange gevangenisstraf opgelegd aan homoseksuelen.

Op het Domplein is een homomonument geplaatst als herinnering aan de vervolging van de homo's bij de ruïnes. Het monument is een grote steen.

19 Deshima

Jan Huygen van Linschoten had jarenlang voor de Portugezen gewerkt. Hij schreef alles wat hij geleerd had op, want de Portugezen hielden hun vaarroutes geheim. Met behulp van de gegevens van Jan Huygen kon de ontdekkingsreiziger Cornelis Houtman met een expeditie naar De Oost varen. Hij keerde veilig terug. Daarna konden de schepen van de Republiek zelf hun producten daar gaan kopen en verkopen. De Nederlandse kooplieden besloten samen te gaan werken en richtten de VOC op.

De handelsproducten die in de periode 1500-1799 de wereld overgingen, vormden een heel uitgebreid assortiment. De Nederlanders haalden graan, hout, wol en wollen stoffen, wijn en zout en brachten vooral kaas, boter en haring naar alle havens van Europa. Zijde, porselein en soms goud haalden zij uit China, specerijen en peper uit Zuidoost-Azië, katoenen weefsels uit India, goud en slaven uit Afrika, huiden, suiker en tabak uit Noord- en Zuid-Amerika en zilver en koper uit Japan.

De Europeanen verkochten bescherming op de wereldzeeën en waren vaak de tussenpersonen die de goederen voor anderen vervoerden.

De *Batavia* was een schip van de VOC. Het werd in 1627 gebouwd in Amsterdam. Het vertrok voor een reis naar Nederlands-Indië. Er waren 341 mensen aan boord. Voor de kust van Australië liep het schip op een rif. Het raakte zo beschadigd dat de opvarenden het moesten verlaten. Met een sloep, een klein bootje, ging een deel van de bemanning op weg naar Indië om hulp te halen. De rest van de mannen moest achterblijven op drie eilandjes in de buurt van het wrak. Tijdens hun verblijf daar brak er munterij uit. Bij de gevechten kwamen veel matrozen om het leven. De muiters werden zwaar gestraft. Vooral vanwege dit bijzondere verhaal ontstond het idee om het schip na te bouwen. Dat was niet gemakkelijk, want bouwtekeningen waren er niet. De bouwers moesten daarom veel onderzoek doen om aan informatie te komen.

Opperhoofd was een gebruikelijke titel voor een bestuurder van een gebied.

Met China werd de meeste handel gedreven. Misschien wel tweederde van de wereldwijde zilverproductie ging naar China. De Chinezen hadden dit zilver vooral nodig als betaalmiddel. Toen de Ming, de Chinese keizerlijke dynastie, tussen 1570 en 1580 één algemene belasting invoerde, die in zilver moest worden betaald, zagen veel

Chinezen zich zelfs genoodzaakt iets te verkopen om aan zilver te komen. Dat gaf de handel een enorme impuls. De VOC kon in Japan relatief gunstig aan zilver komen. Andere handelsorganisaties moesten het uit Europa laten komen. Daar was de wisselkoers veel ongunstiger. De kooplieden van de VOC konden daardoor grote winsten maken.

De Herengracht, de Keizersgracht en de Prinsengracht waren de eerste drie grachten in Amsterdam die werden gegraven om de handelswaar naar de nieuwe pakhuizen te kunnen vervoeren.

Je kunt voor dit antwoord op de website van bijvoorbeeld het Historisch Museum of van het Rijksmuseum in Amsterdam kijken. Een japonse rok werd door rijke handelaren en door geleerden, schrijvers en schilders gedragen. Er zijn veel voorbeelden te vinden. Eén voorbeeld: in het Rijksmuseum hangt een zelfportret van de schilder Ferdinand Bol. Hij heeft op dit schilderij een 'japonse rok' aan. Hij wil zichzelf als een rijke, welgestelde burger aan ons laten zien. De kimono's waren over het algemeen van Chinese zijde gemaakt.

Zijde komt van de zijderups. Het beestje eet uitsluitend bladeren van de moerbeiboom, die veel in Azië voorkwam. De rups spint met heel fijne draadjes een cocon om zich vervolgens te gaan verpoppen tot vlinder. Als de cocon klaar is, wordt hij door zijdewerkers heel voorzichtig weer afgewikkeld, waardoor er een lange zijdedraad ontstaat. Verschillende zijdedraden bij elkaar worden tot zijdegaren gesponnen en met het zijdegaren wordt zijdestof geweven. In de tijd van de VOC was de Chinese zijde de beste en ook de duurste. Die Chinese zijde werd door de Hollanders geïmporteerd via Deshima.

Sits is handbeschilderde witte katoen. De handelaren van de VOC haalden de stof voornamelijk op de Kust van Coromandel in India. De stof was beschilderd met exotische motieven en bloemen. Het was een heel praktische stof want hij kon gewassen worden. Sits werd een ware rage in Europa.

De handelaren van de VOC vonden al snel een methode om voldoende bonte sits te kunnen leveren. Zij stichtten in het geheim katoendrukkerijen langs de Amsterdamse Overtoom. Omstreeks 1750 was sits in allerlei kwaliteiten te koop. Van echte handbeschilderde sits tot katoentjes die in Europa werden gedrukt en daarom een stuk goedkoper waren.

Het belangrijkste product dat de VOC-handelaren importeerden was ruwe zijde en het belangrijkste artikel dat zij exporteerden was zilver.

Later werden ook andere stoffen als sits, velours en andere artikelen als glas en boeken, peper en suiker geïmporteerd en opgeslagen op Deshima. Vanuit Japan werden koper, kamfer, porselein en Japanse lakwerkmeubelen geëxporteerd. Onze cultuur veranderde door al deze nieuwe artikelen. Daarnaast kwamen we met nieuwe voedingsproducten in aanraking, specerijen en thee bijvoorbeeld.

20 Kinderportret

Een wambuis is een kledingstuk voor mannen en jongens dat het bovenlichaam bedekt, met of zonder mouwen.

Een kolder is ook een kledingstuk voor mannen en jongens, dat het bovenlijf bedekt, meestal zonder mouwen of met korte mouwen, gemaakt van leer of een zware gewatteerde stof.

Een tabbaard is een ruimvallend, van voren openhangend overkleed met brede schouderkraag.

De bonnet is een hoofddeksel bestaande uit een cirkelvormige bol en aangezette rand, een soort baret.

Een molensteenkraag bedekt de hals en bestaat uit veel plooiën; het is een grote, platte, ronde lubbenkraag.

Een portefraes is een metalen constructie ter ondersteuning van een hoogopstaande kanten kraag. De kraag staat rechtop achter het hoofd en geeft het gezicht een mooie omlijsting.

Dit is een jongetje.

Je kunt het goed zien aan het mutsje dat het jongetje draagt. Meisjes droegen elegante kanten mutsjes en vaak een portefraes. Jongens droegen een stoere donkere muts met pluimen. Soms kun je ook aan het meegebrachte speelgoed zien of de geportretteerde een jongen of een meisje was. Meisjes hebben vaak sieraden bij zich, bijvoorbeeld rinkelbellen, en jongens een stokpaard.

Het Hoornse meisje is in 1660 pas acht jaar oud! Toch is ze al gereed voor het huwelijk.

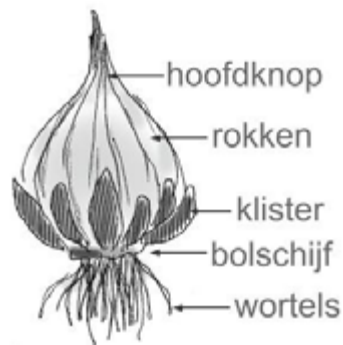
In de zeventiende eeuw stonden de schilderijen bol van de symboliek. Die symbolen kende men goed. De citroen betekende matigheid.

Dat was heel belangrijk voor Hollanders. We waren ongelooflijk rijk, maar waren toch een zuinig volkje. De aanstaande man en zijn familie hoefden niet bang te zijn dat de bruid het geld over de balk ging smijten, dat beloofde ze hier als het ware.

De sinaasappel staat voor vruchtbaarheid. Dat was een belangrijk gegeven, want als er geen erfgenamen geboren werden dan zouden het familiekapitaal en de goede baantjes toch nog verloren kunnen gaan.

Voor de leerkracht. De gestelde vragen ten aanzien van de bemoeienis van ouders bij de keuze van partner of toekomstige baan, zullen door alle kinderen anders uitgewerkt worden. Hier is geen eensluitend antwoord te geven. Feit is dat huwelijken op basis van keuzes door ouders in de zeventiende eeuw niet beter of slechter waren dan de 'liefdeshuwelijken' uit latere eeuwen, waarbij de partners zelf een keuze maakten. Scheidingen kwamen zelden voor omdat er grote belangen mee gemoeid waren, terwijl het percentage huwelijken op basis van verliefdheid van de partners een hoog scheidingspercentage kent.

21 Tulpenmanie

Na de bloei haalt de teler de bloem weg. Het voedsel dat de plant maakt gaat dan niet naar de bloem, maar naar de groeipuntjes (de nieuwe bollen). Die groeien in de grond in de moederbol.

De strepen en vlekken op de bloemblaadjes ontstonden door een virusinfectie op de bloembol. Die infectie werd steeds overgedragen op de volgende groeipuntjes, de nieuwe bol. Gestreepte en gevlekte tulpen waren een toevalstreffer. Normaal kan een tulpenkweker een nieuwe

plant ook uit zaadjes kweken: rode of gele bijvoorbeeld. Maar met de gevlamde en gevlekte of gestreepte tulpen was dat niet mogelijk.

Hoewel men er tijdens de tulpengekte niet van op de hoogte was, droegen de meest populaire soorten tulpen, die voor honderden of zelfs duizenden guldens verkocht werden, in feite een virus dat de intensiteit en de variatie van de kleuren van de bloemblaadjes veroorzaakte. Een bol die het ene jaar een bloem met één kleur produceerde, kon door het virus worden aangetast en het volgende jaar een meerkleurige bloem produceren. Speculanten konden onmogelijk weten wanneer dit zou gebeuren, wat de spanning over de potentiële winst die een investering kon opbrengen nog groter maakte.

Tulpencertificaten of -aandelen werden op de Beurs verhandeld. Er werden enorme winsten gemaakt. De eerste openbaar verhandelbare aandelen werden in Amsterdam verhandeld. De VOC trok kapitaal aan door als eerste onderneming ter wereld publiek verhandelbare aandelen uit te geven in het jaar 1602. De handel vond plaats in een speciaal daarvoor ontworpen gebouw aan het Rokin, dat in 1611 geopend werd. De aandelenbeurs van Amsterdam wordt gezien als de oudste beurs ter wereld.

Op 5 februari 1637 bereikte de handel een hoogtepunt toen een familie van wezen (kinderen zonder ouders) meer dan 90.000 gulden (dat zou nu omgerekend ongeveer acht miljoen euro zijn) kreeg voor een tulpenbed dat hun vader geplant had, kort voor zijn overlijden.

Op de site www.plantscope.nl is het mogelijk om als gastgebruiker in te loggen en beeldmateriaal te bekijken. Er staan heel veel tulpen op! Op deze site zie je ook links met bijvoorbeeld de site van KAVB (de Koninklijke Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur) en de Stichting Internationaal Bloembollencentrum.

De waarde van een Viceroy-tulp was op het hoogtepunt van de tulpenmanie:

8 VETTE VARKENS + 4 VETTE OSSEN + 12 VETTE SCHAPEN + 24 TONNEN TARWE +
240 guldens + 480 guldens + 120 guldens + 448 guldens +

48 TONNEN ROGGE + 2 OKSHOOFDEN WIJN + 4 VATEN BIER + 2 TONNEN BOTER +
558 guldens + 70 guldens + 32 guldens + 192 guldens +

1000 POND KAAS + 1 ZILVEREN BEKER + KLEDINGSTUKKEN + 1 BED +
120 guldens + 60 guldens + 80 guldens + 100 guldens +

1 SCHIP
500 guldens

= 1 TULPENBOL VAN DE SOORT
VICEROY
= 3000 guldens

In de zeventiende eeuw was de uitdrukking/spreuk *homo bulla* (de mens is een zeepbel) overbekend. De bellen die op schilderijen geblazen worden, symboliseren de broosheid, de kwetsbaarheid van het leven en de handel. De zeepbel die heel vaak geschilderd werd, was eigenlijk de moraal van het verhaal. Het was een waarschuwing tegen de waan van de dag.

22

Kopje thee met appeltaart

Het sap dat men uit de rietstengel van het suikerriet haalde, werd ingekookt en gezeefd. Rietsuiker kan wisselend van kleur zijn. Dit heeft alles te maken met een toevoeging aan de stof. Als er veel melasse, een bijproduct van de suikerindustrie, werd toegevoegd, was de kleur donkerder.

Deze kolonie heette Suriname. In 1667 werd de kolonie door een Zeeuwse vloot veroverd. Er werden veel nieuwe suikerplantages aangelegd. Daar werden Afrikaanse slaven naartoe gebracht om te werken, omdat de inlandse bevolking, de indianen, niet sterk genoeg bleek voor het zware werk.

Kaneel is een specerij die door de Hollanders werd ingevaren vanuit de Oost. Kaneel komt van de kaneelboom. De kaneelboom groeit alleen in een tropisch klimaat. De VOC had een winstgevende handel opgezet vanuit Ceylon, waar zij het monopolie hadden.

Een rozenbottel ontstaat als de roos heeft gebloeid. Er komt dan een vrucht op de plaats van de roos: de rozenbottel. Hij heeft verschillende kleuren, afhankelijk van de rozensoort. Ook de vorm van de rozenbottel kan verschillend zijn. Rozenbottels waren een lekkernij. Van rozenbottels kun je jam en gelei maken.

De Fransman Charles de L'Escluse, die zich in het Latijn Carolus Clusius noemde, werd aan het eind van de zestiende eeuw botanicus in Leiden. Hij werd hoofd van de Hortus Botanicus. Hij pootte hier de eerste tulpenbollen en de eerste aardappelen. De aardappel werd al wel overal bekend in ons land, maar men wist niet hoe hij gegeten moest worden. Omdat de stengels en bessen giftig zijn, dacht men lange tijd dat de knollen ook ongezond zouden zijn. Clusius schreef er een wetenschappelijke verhandeling over. Zo leerde men aardappelen eten.

Het water in de steden was zo vies en onhygiënisch dat men het eigenlijk niet kon drinken. Er werd vooral veel bier gedronken, verdund met water. Daarnaast dronk men veel wijn. Vooral Moezelwijn was een populaire drank in de zeventiende eeuw. Het verbruik lag op ongeveer 120 liter per persoon per jaar.

Thee is een drank die oorspronkelijk uit China komt. De blaadjes van de theestruik worden gebruikt om gekookt water smaak te geven. Rond 1610 werd de eerste thee meegebracht naar Amsterdam. Maar thee was toen heel exclusief en alleen door zeer rijken aan te schaffen.

De theepot komt oorspronkelijk uit China. Ze waren van Chinees porselein gemaakt. Maar al heel snel werd de productie van theepotten overgenomen door Hollandse pottenbakkers en werden er potten van aardewerk vervaardigd. De oudste theepotten hadden allerlei afbeeldingen, maar toen ook de gewone burger de luxedrank ging drinken werden de potten eenvoudiger.

Op de schilderijen van Willem Claesz. Heda, die je bijvoorbeeld via de website van Het Rijksmuseum in Amsterdam kunt vinden, zie je dat er bijna overal een mes op tafel ligt. Mensen hadden een persoonlijk mes dat ze gebruikten om stukjes voedsel af te snijden en met dat mes in de mond te steken. Je nam het mes mee als je ergens ging eten. Net zoals bij het mes, had ieder tot ver in de zestiende eeuw zijn eigen lepel bij zich. Dat was voor de gewone burger een houten exemplaar, maar de rijken konden zich al een metalen veroorloven. In de zeventiende eeuw doet ook de sierlepel haar intrede. Dat is bij Heda prachtig te zien op zijn schilderijen. Daar liggen zilveren sierlepels te pronken. Deze pronkstukken werden cadeau gegeven, bijvoorbeeld als herinnering aan een doop. Dat gebeurde bij rijke baby's. Daar komt de uitdrukking vandaan: *Met een zilveren lepel in de mond geboren zijn* (van adellijke of zeer gefortuneerde afkomst zijn). De vork als onderdeel van het bestek ontstond in de zestiende eeuw. De vork had toen nog twee tanden. Pas in de zeventiende eeuw komt de derde tand erbij.

